Sprog og virkelighed

Modersmål-Selskabets Årbog 1987

C. A. REITZELS FORLAG A/S

Udgivet med støtte fra Undervisningsministeriet
og Carlsbergs Mindelegat for Brygger N. C. Jacobsen
Copyright © Forfatterne, Modersmål-Selskabet og
C. A. Reitzels Forlag A/S

Bogen er sat med Times hos Kolding Data Sats A/S, Kolding
og trykt hos Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

Årbogsudvalget
Grethe Rostbøll (formand)
Gerda Th. Leffers
Henning Rostung
Bodil Steensen-Leth

Omslag og typografi
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-7421-506-4

Indholdsfortegnelse

Forord *side 7*
af Grethe Rostbøll
Ekspertsprogets
knusemaskine *10*
af Tove Nielsen
Quelle salade *17*
af Peter Heering jr.
Sproget og ligestillingen *23*
af Lene Pind
Polyvinylchlorid???
naah, plastic! *33*
af Winnie Wichmand Jørgensen
Medierne og mit
erhvervsliv *37*
af Ib Drasbæk
Miljødebatten og
landbruget *40*
af Jørgen Nielsen
Brev til en ung
landmand *47*
af Bertel Stenbæk
Tradition og fornyelse *55*
af Henrik Berner
Sproget på søen *60*
af Henrik J. Bredsdorff
Sproget i luftfarten *69*
af Fritz W. Bistrup
Jeg fik mit sprog af
Danmark *82*
af Rachel Rachlin
Hverdagens
sproggrænser *85*
af Erik Andersen
De og du - to små ord af stor
betydning *93*
af Aage Damgaard
Sprog, kultur, identitet *96*
af Hans Vejleskov
Formandens beretning til
generalforsamlingen *108*
Modersmålprisen 1987 til fru
Rachel Rachlin *111*

Forord

Grethe F. Rostbøll

Sproget beskriver den virkelighed, vi ser omkring os, og sproget sammenkobler ide og virkelighed. Sproget har den fordel, at det kan iagttages, registreres og sammenlignes. Sprogets udtryk kan fastholdes langt bedre end flygtige billedindtryk.

Når vi bruger sproget til at beskrive en nutidig dansk virkelighed, vil vi opdage, at sproget er mangetydigt. Vi har set gennem de senere tiår, at den fælles sproglige forståelse er blevet væsentlig svagere. Selv om vi lever i en informations- og kommunikationsalder med mange ordstrømme og et væld af oplysninger, er det alligevel, som om vi er blevet dårligere til at forstå hinanden.

Vi har i år ønsket at tage fat på dette forståelsesproblem ved at bede en række mennesker med vidt forskellig faglig og social baggrund fortælle om deres opfattelse af sproget i deres personlige virkelighed.

Ved at bede om overvejelser fra konkrete faglige sammenhænge kan vi synliggøre, at vi alle kan have svært ved at forstå dele af det danske sprog. Den tiltalte kan have svært ved at forstå betjent og dommer, mænd kan have problemer med at acceptere kvinders opfattelse af magtens sprog, byboer kan ryste på hovedet over landbrugets misbrug af naturen, og vi har alle i den forløbne vinter set, hvordan miljødebatten i bred forstand har kaldt modsætninger frem, ikke blot af sproglig karakter.

Vi har længe haft i tankerne at drøfte erhvervslivets sprog- og formidlingsproblemer, og vi har bedt aktive erhvervsfolk skrive om deres opfattelse, og mange kommenterer især mediernes behandling af det faglige- og erhvervsbetonede stof. Der er ingen tvivl om, at der er en kløft af manglende viden mellem dele af dansk erhvervsliv og en del af pressen.

Når man beder folk med et dagligt praktisk arbejde skrive om sproget, viser det sig, at det ikke er så let endda. Den opgave at karakterisere det sprog, man selv bruger, og den hverdag, man selv er en del af, er ikke så ligetil. Vi beder læserne også læse mellem linierne, når de tolker landmandens, fabrikantens og luftfartkaptajnens beskrivelser.

De mere professionelle informationsfolk ved nok, hvad det drejer sig om; men det er just en del af det moderne problem: at vi alt for ofte sætter andre til at udtrykke, hvad vi selv har på hjerte. Det øger måske objektivt forståeligheden, men mere subjektivt sker det modsatte, nemlig at vi bliver mere tavse og overlader formidlingen til de professionelle.

Årbogen afsluttes med tre mere generelle artikler om sprogets grænser i hverdagen, om De-du formen og om sprog og identitet.

Vi ser virkeligheden forandre sig hastigt i disse år, og ofte betyder den opsplittede virkelighed, som mange børn og voksne er en del af, at sprogets betydning forfladiges. Det bliver vanskeligere at fastholde det fælles sprog i en billedverden og en underholdningsvirkelighed, hvor sproget splintres til udråb og korte meddelelser. Vi kan se for os, at vi ændrer syn på virkeligheden gennem brugen af det splintrede sprog. Det er, som om alle må råbe højere for at blive hørt, og det er her, vi i Modersmål-Selskabet mener, man må stoppe op og fastholde sprogets kvalitet som meddelelsesmuligheden mellem befolknings- og aldersgrupper.

TAK TIL forfatterne for deres gode bidrag, tak til Erik Ellegaard Frederiksen for lay-out og forside og tak til Michael Blædel for redaktionsarbejdet.

Ekspertsprogets knusemaskine

Tove Nielsen

Sproget er en forunderlig ting, og det er hele tiden i bevægelse. I en del offentlige etater går det dog langsommere med udviklingen end andre steder. Hver etat har sit eget helt specielle sprog, som kun forstås af de indviede.

I min egen etat, Politiet, og i hele Retsvæsenet, burde sproget vel i grunden være så enkelt og letfatteligt, at enhver borger, hvadenten han/hun hører til på livets sol- eller skyggeside, kunne forstå det umiddelbart. Det er vel meningen, at vi skal rette os efter de love, der bliver lavet, så man kunne vel så også forvente, at de var udformede sådan, og blev forvaltet sådan, at man vidste, hvad det hele gik ud på. Sådan er det bare ikke.

Jeg husker endnu min egen forbløffelse, da jeg som ganske ung og nyansat politier i en rapport kom til at skrive: »Afhørte sagde," og det blev rettet til: »Komparentinden forklarede«.

Men efterhånden vænnede man sig i den grad til dette politisprog, at man ikke længere lagde mærke til mærkværdighederne, men skulle gøres specielt opmærksom på dem, enten af de borgere, man kom i forbindelse med, og som var ét stort spørgsmålstegn, når man selv mente at have udtrykt sig i klare vendinger, eller når en eller anden nyansat ung politibetjent var ved at falde om i krampegrin over éns sætninger.

I politiet kaldtes de mennesker, man afhørte, og som ikke var sigtede, altså indtil for nylig for *komparenter* og *komparentinder.*

Man spørger ikke nogen om noget, man *forespørger.* Tingene sker ikke, de *forekommer.* Man bliver ikke bedt om at skrive en rapport, man *pålægges at udfærdige,* ikke fordi det er nødvendigt, nej, fordi det er *påkrævet.*

I øvrigt skriver man slet ikke rapporten, man *udfærdiger* den, og hvis man har mistanke til en eller anden person, hedder det at *nære mistanke,* og den skal helst være *begrundet.* Men mistan-

ken kan også være helt *grundløs.*

Det hus, der eventuelt har været indbrud i, ligger ikke på en stille villavej, det er *beliggende på.* I politiet tror man heller ikke, man *formoder.* Sagerne *omhandler* forskellige forhold, og afhøringen slutter ikke, den *tilendebringes,* hvorefter den afhørte ikke løslades, men *dimitteres.*

Det, som almindelige mennesker ville kalde et raskt lille slagsmål på gaden mellem nogle unge fyre, hedder i politisproget: Ved vor ankomst til stedet *observerede* vi *nogle tumultagtige scener forårsaget* af nogle unge *spektakkelmagere.* To af dem nåede at *undløbe* fra stedet, hvorefter vi *eftersatte* dem. Det var to *mandspersoner* på ca. 21 og 23 år, og af følgende *signalement:*.....

Klart og forståeligt for enhver, ikke sandt? Det leder næsten tanken hen på »Begravelsen i Nevada«.

Vold indenfor familien betegnes med en lige så *antikveret* betegnelse, nemlig *husspektakler.* At det varer noget, før ændringer slår igennem i daglig tale og sagsbehandling, kan ses af, at ordet »Tilhold«, som bruges om advarsler efter straffelovens § 265, stadig anvendes, endda af justitsministeren selv i officielle skrivelser, på trods af, at det udgik af lovgivningen i 1938.

Når vi i politiet vejleder borgerne, hedder det *tilrettevisninger* og *anvisninger,* og når vi engang imellem løfter pegefingeren og advarer nogen, hedder det en *formaning.*

Når vi finder nogle tyvekoster, har vi *tilvejebragt* dem fra ham, som ved enten forbrydelse eller fejltagelser *er kommet i besiddelse af dem,* hvilket vi så ikke oplyser men *påpeger* i rapporten. Når tyveknægten ankommer til den villa, hvor han laver indbrud, hedder det i politisprog: »*Gerningsmanden ankom* til *gerningsstedet,* hvor han *indfandt* sig ved bagsiden og efter at have knust et vindue *foretog indstigning.* (Det hedder det også, hvis han bryder døren op og går ind ad den). Her *tilegnede* han sig forskellige ting. I haven tilegnede han sig en skulptur, der var *opstillet* der. Den *skadelidte* har *ingen brugelig mistanke*«.

Selv i vore pauser i politiet er sproget gennemsyret af disse

gamle betegnelser, vi spiser nemlig ikke, vi *fortærer* vore madpakker, som forøvrigt slet ikke er mad, men *forplejning*, og vores kantine hedder slet ikke en kantine, men et *marketenderi*.

Kørekort hed indtil for ganske nylig *førerbevis*, og knallerter hed *cykel med hjælpemotor*.

Det er ikke noget under, at mange af de personer, som i tidens løb bliver fremstillet i retten, ikke fatter noget som helst af det, der foregår. Mange af dem har i forvejen et svagt ordforråd, og konfronteret med politi- og juristsprog kunne de faktisk ligeså godt være på rejse i et arabisk land.

Det værste er næsten, at vi, der arbejder i systemerne, overhovedet ikke selv lægger mærke til, at vi taler et fuldstændigt uforståeligt dansk. Det er en ringe trøst, at det står ligeså galt til andre steder. Specielt husker jeg en sag, hvor jeg fik en lægeerklæring med følgende indhold til brug for en retssag: »Patienten blev indlagt med højresidig pneumo-haemothorax efter at have fået en kniv i højre thoraxhalvdel. Patienten fik umiddelbart pleuradræn. Senere klager patienten over besvær med højre skulderregion, hvor man noterer en let subluksation i akromioklavikulærleddet og let nedsat respirationslyd basalt på h. side, hvilket bekræftes ved lungerøntgen af pt., hvor man ser lidt væske basalt. Der er intet subjektivt besvær, og lungestetoskopi helt i.a.« ...

Let og forståeligt for enhver uindviet, ikke sandt?

Erklæringen fik forøvrigt anklagemyndigheden til at finde en bekendtgørelse fra d. 20. juni 1935 frem, som hedder: »Bekendtgørelse nr. 212, om benyttelse af danske betegnelser i officielle dokumenter«. Anklagemyndigheden glemte i forbifarten helt, at de også selv anvender et utal af lignende fuldkommen uforståelige betegnelser, – bare juridisk uforståeligt sprogbrug i stedet for lægeligt. Alligevel blev de selv rasende, da de følte, der blev talt hen over hovedet på dem i et sprog, de ikke forstod.

Jeg husker, hvordan jeg selv for nogle år siden overværede, at en ung mand, som ikke var særligt velformuleret, fik en *betinget dom uden straffastsættelse* i retten. Han så fortvivlet fra anklage-

ren til dommeren, til sin forsvarer for at prøve at forstå bare lidt af, hvad der foregik med ham. Da dommen blev læst op, anede han ikke, om det betød, at han nu skulle i spjældet på ubestemt tid, eller han var løsladt med en advarsel, og man må jo nok sige, at der er en væsentlig forskel på disse to ting.

For nylig brugte jeg en halv dag på at forklare en sigtet i en sag, som blot formelt skulle skrive under på en officiel skrivelse til retten om, at han gav afkald på at blive fremstillet i retten, når fænglingsfristen skulle forlænges, at han ikke samtidig skrev under på en uforbeholden tilståelse om at have forsøgt at myrde en anden.

Skrivelsen var simpelthen så uforståeligt udfærdiget, at selv efter at jeg havde både skåret det ud i pap, og bøjet det i neon, følte han sig ikke sikker på, at vi ikke »lurede« ham til en tilståelse, der kunne bringe ham bag tremmer resten af livet.

At man også direkte kan komme i klemme i systemet, fordi man ikke ved hvordan man skal formulere sig korrekt overfor myndighederne, vidner følgende historie om.

En kvinde var i mange år blevet *forulempet* (generet) af sin tidligere mand. Han havde fået et såkalt *polititilhold* (advarsel efter straffelovens § 265), og ifølge den § er der det, der hedder *betinget offentlig påtale*, hvilket betyder, at politiet først må rejse sagen efter en *udtrykkelig begæring fra den forurettede.*

Kvinden ringede nu, som hun havde fået besked på, hver gang til politiet, når hun blev generet af manden. Hun forklarede, at manden stadig havde advarsel om ikke at genere hende, men at han nu havde gjort det igen, og hun spurgte, om ikke politiet kunne *indskærpe* ham, at han skulle lade hende være i fred. Ordet *indskærpe* havde hun hørt politiet bruge i andre sammenhænge, og hun mente, at hun var vældig kompetent, når hun netop brugte det ord. Manden blev gennem 16 år ikke strafforfulgt en eneste gang, på trods af daglige henvendelser til hende, og da kvinden klagede over det, fik hun at vide, at hun jo ikke havde *udtrykt en udtrykkelig begæring om at få ham strafforfulgt*, hvilket hun skulle have gjort, da der var denne betinge-

de offentlige påtale. Hun havde jo kun bedt om, at han blev indskærpet, at han skulle lade hende være.

Hun troede, at hun gjorde det, hun skulle, men fordi hun ikke brugte det rette ord, fik hun ikke den hjælp, hun søgte.

På trods af, at man allerede i 1935 blev klar over, at det var nødvendigt med en bekendtgørelse om, at man skulle skrive og tale forståeligt, når der var tale om officielle henvendelser, så findes der stadig i lovgivningen utallige eksempler på sprogbrug, der daterer sig til begyndelsen af århundredet. Måske endda før.

I kapitel 24 i straffeloven står der, at det omhandler forbrydelser mod *kønssædeligheden.* Er der overhovedet nogen, der ved, hvad *kønssædelighed* er for noget. Hvad er *sædelighed* egentlig i dag? Formentlig ikke det samme, som da loven blev udfærdiget. Der findes heller ikke noget *sædelighedspoliti* mere, det blev nedlagt i 1965. Forøvrigt handler kapitel 24 om krænkelser af den seksuelle frihed, og retten til selv at bestemme, hvem man vil have seksuelt forhold til. Og det er noget ganske andet en *sædelighed* eller *usædelighed.*

I samme kapitel 24 står der i § 224 om noget, som man kalder *anden kønslig omgængelse.* Paragraffen er senest ændret i 1982, alligevel har man beholdt denne gammeldags vending om noget, som helt enkelt kunne hedde: anden seksuel omgang.

Når vi nu godt ved, at mennesker, der ikke er ansatte i retsvæsenet eller hvilket væsen, det nu drejer sig om, ikke har en jordisk chance for at forstå, hvad vi mener, når vi taler dette specialistsprog, – hvorfor bruger vi det så i så stor udstrækning?

Jeg har forsøgt at analysere det lidt for mit eget vedkommende. Da jeg var nyansat, følte jeg mig utroligt dum, akkurat som de borgere gør, der bliver konfronteret med det og ikke tør sige, at de ikke forstår det. For mig var det et spørgsmål om at tilegne mig sproget og vendingerne, så jeg »kunne begå mig«, og så de andre forstod, at jeg havde været der længe nok til at nyde respekt og få tildelt kvalificeret arbejde. Det gav mig sikkerhed at »komme ind i varmen«. Undervejs opdagede jeg så, at de andre jo ikke var så forfærdeligt meget klogere end jeg, sådan som jeg

havde bildt mig ind i min ungdommelige usikkerhed, dengang jeg endnu ikke talte »sproget«.

Nu var det imidlertid allerede for sent, for nu lagde jeg slet ikke længere mærke til, at jeg selv brugte de samme vendinger. Først da en ganske ung politibetjent en dag læste op af en af mine rapporter og morede sig kongeligt, gik det op for mig, at jeg var blevet snigløbet af specialistsproget. Jeg følte det næsten, som var jeg kejseren i eventyret, og den unge politibetjent drengen, der råbte: »Men, han har jo ikke noget på!«

Jeg fandt ud af, at jeg havde brugt specialistsproget som et værn. Man lyder altid mægtig kompetent, når man kan alle disse fagudtryk.

Og tro endelig ikke, at det kun er, når man er sammen med mennesker, der ikke kender dem, at man bedømmes på specialistsproget, – nej andre mennesker fra retssystemet respekterer dig også mere, hvis du taler »det rigtige sprog«. Ellers tror de, at man enten lige er blevet ansat, eller at man nok er lidt tungnem. Ihvertfald ikke en person, der kan regnes seriøst med.

Jeg mindes endnu for nogle år tilbage, hvor jeg på et kursus for politifolk havde sagt ja til at levere et oplæg om mit syn på retssystemets behandling af voldtægtssager. Der var også nogle til stede fra anklagemyndigheden og nogle forsvarsadvokater. Altsammen mennesker, der var godt kendt med de juridiske aspekter og med det specielle retssystemsprog. Jeg indledte derfor med at sige, at jeg ikke ønskede at tale om de juridiske regler, som vi alle jo godt kendte, og at jeg ville holde mig helt fri af politisprog, og i stedet forsøge at tale om de mellemmenneskelige relationer og de fordomme, vi som enkeltpersoner ofte tager med ind i vor professionelle bedømmelse af sagerne, vi arbejder med. Det mente jeg var en ny vinkel, og langt mere interessant end at krydse klinger for at vise hinanden, hvor godt vi var inde i de juridiske regler, og hvor godt vi talte ekspertsproget.

De blev dødfornærmede!

Angreb mig for at være usaglig.

Nogen gik endda så vidt, at de udtalte, at de følte sig snydt, og

ikke havde haft noget udbytte af foredraget overhovedet. De havde ikke fået bekræftet det, de godt vidste i forvejen, og de havde ikke haft mulighed for at brillere med deres ekspertsprog. Derfor følte de sig snydt.

Retfærdigvis må det dog også siges, at der bagefter kom nogle unge politifolk hen til mig og sagde, at det havde været meget lærerigt og udbytterigt for dem, og at de netop mente, at det var en vinkel, som retssystemets ansatte havde godt af at få med. Så måske er der håb for den yngre generation.

Der er for mig ingen tvivl om, at når vi holder så fast på ekspertsproget, så er det for at danne en mur, et værn mod det omgivende (og måske kritiske) samfund. Vi bruger det også for at holde folk i uvidenhed og gøre dem usikre, så de ikke klager. Og vi bruger det for at holde vor egen usikkerhed i tømme. Hvis vi med ekspertsproget kan fremstå som klogere, end vi er, og samtidig holde folk i uvidenhed om deres rettigheder, så bliver de usikre og undlader at klage. Hvis vi sørger for, at klager ikke behandles, men afvises, når de ikke er fuldstændig rigtigt formulerede, og at man samtidig sikrer sig, at borgerne ikke får de informationer og den vejledning og hjælp, de skal have, hvis de bruger de forkerte ord, – ja så bliver etaterne et lukket land, som kun de indviede kan begå sig i. Selv rimelige anmodninger, fornuftige forslag og berettigede klager tilintetgøres i ekspertsprogets knusemaskine.

Den megen tale om demokrati, medbestemmelse, indflydelse, aktindsigt og åbenhed i de offentlige systemer bliver en utopi, så længe vi tillader, at love udfærdiges i et sprog, så selv jurister skal have en vejledning med for at forstå, hvad der står, og så-længe man tillader sprogbrug, der er komplet uforståelig for borgerne ikke bare i retssystemet, men også i skattevæsenet, socialvæsenet, sygehusvæsenet og en masse andre væsener, så længe er medbestemmelse og indflydelse en narresut, som man holder op foran borgerne.

Sproget bliver et våben, man anvender for at dække sig ind, så andre ikke opdager det manglende engagement, den manglende

viden, angsten for at tage ansvar for noget, og modviljen mod forandringer.

I dag må vi i politiet ikke slå de anholdte. Vi må ikke i væsenerne tale ubehøvlet til klienterne, men vi kan da ihvertfald vise vor foragt for dem ved at tale et sprog, som de ikke forstår og kan gennemskue, og vi kan ved hjælp af sproget forhindre dem i at turde stå på deres soleklare ret. Vi kan i virkeligheden tale ned til dem på den mest udsøgte høflige måde, og ingen kan gøre noget ved det.

Det bliver bare ikke mere rigtigt af den grund.

Egentlig kan man sige, at det var mere regulært med et par øretæver end denne »verbale vold«, der kan være utroligt ondskabsfuld og nedladende, og som det er uhyggeligt svært at forholde sig til.

Jo, sproget er ikke uskyldigt.

Men vort modersmål er stadig dejligt.

Især hvis vi fik luget de værste tidsler ud. Vi kunne jo allesammen starte med os selv. Starte med at spørge, hvad der menes, når vi bliver konfronteret med »ekspertsprog«. Bruge sproget som kommunikation og ikke som bremseklods og våben.

TOVE NIELSEN

F. 1941. Krimminalassistent og forfatter. Har bl.a. udgivet digtsamlingerne »Kvinde dit navn er offer« og » I paddehattens skygge« samt romanerne »Vildveje« og »Byen bag tågen«.

Quelle Salade

Peter Heering jr.

Mit modersmål er mit,
jeg bru'r det ganske tit
i solskin regn og blæst
med enden bar –
i slips med vest.
Men af og til
jeg spø'r mig sel'
»Forstår du blot en bagatel
af det,
som andre sir' –
og lytter vel?«

Jeg faldt over en flue forleden. Ikke en af dem, man dasker til, men en af Storm P's. Professoren, som bekymret erklærer: »Oprindelig var sproget et middel til forståelse – men efterhånden er det blevet et middel til misforståelse«. Hvad Storm ville have sagt, hvis han kunne aflægge et kort besøg i kongeriget anno 1987, er ikke let at gætte. Men mon ikke den gode professor havde fået en ekstra bekymret panderynke? Særlig hvis han havde oplevet at være bisidder i et møde med marketingfolk – eller endnu bedre – virksomhedskonsulenter?

Selv er jeg ved at blive allergisk. Det kommer sikkert med alderen, og en tiltagende døvhed på venstre øre. Det kommer dog særligt, når jeg kan høre, men ikke forstå. Enten fordi jeg ikke ved, hvad et givet ord betyder, eller – og det er værre – at det ord, som jeg kender så godt, pludselig anvendes i en helt anden og umotiveret betydning, end den jeg er vant til. Jeg mindes ganske tydeligt, da min den gang 17-årige datter med betydelig irritation omtalte en af sine gode venner som asocial. Jeg kendte fyren godt. Han kom ofte i vores hjem, og han havde altid fore-

kommet mig tiltalende og velopdragen. Han kom derudover fra et hjem med klaver, og hans forældre var retskafne og arbejdsomme mennesker med begge ben solidt plantet i det gode borgerskab. Og nu var han asocial – hvilken tragedie, eller »quelle salade« som franskmændene siger, når det er rigtigt galt. Til det sidste håbede jeg at have misforstået noget.

For mange vibrationer i stuen – for meget af det døve venstre øre i forhold til det gode højre – jeg sidder ofte med hovedet på skrå, når jeg lytter. Belært af erfaringen spurgte jeg ikke straks: »hva' fa'en er det for noget pladder at komme med«, men ventede, til jeg havde min kone for mig selv, så hun kunne be- eller afkræfte, hvad jeg frygtede at have hørt. Ventetiden var lang og deprim. Jeg så for mig den belevne og pæne unge mand, som så ofte havde røget mine cigarer, drukket min whisky, spurgt til mit helbred – og særligt – om min mening om dette og hint. For mit indre øje så jeg, hvorledes han som en anden Dr. Jekyll og Mr. Hyde totalt ændrede karakter, hastede til Christiania – røg hash og det, som er værre, eller kastede med brosten og w.c.kummer mod sagesløse betjente.

Jeg så ham iført lang kavaj på Grønningen, hvor han blottede sig for ældre damer og deres puddelhunde i solnedgangens skær. – Jeg kunne for mig selv kun gentage: »quelle salade«. Og så med de pæne forældre, som havde gjort alt for at gøre ham til et pænt og samfundsnyttigt menneske.

Da min kone og jeg endelig blev alene, udtrykte jeg min sorg og skuffelse over min unge ven, som så uventet pludseligt var blevet asocial – ovenikøbet efter at have røget mine cigarer. Reaktionen var kontant, et af disse blikke – de bruges heldigvis sjældent – hvor der i det ene øje står TÅ, i det andet BE. Om jeg slet ikke fulgte med? Om jeg ikke vidste, at social betød selskabelig, asocial det modsatte? At det hele drejede sig om, at vor ven ved et party havde været sur og uoplagt = asocial. Egentlig var jeg lettet, selv om jeg stadig ikke ved, hvad det så hedder, når jeg siger om nogen, at vedkommende er asocial i ordets gammeldags betydning. Men det må jeg finde ud af.

Det lille eksempel på sprogets magt og afmagt, hentet fra privatlivets såkaldte fred, har kun lidt med mit egentlige emne at gøre – og dog, det viser, hvorledes blot et enkelt ord, hvis det misforstås, eller slet ikke forstås, kan bringe forvirring i det hele.

Det danske sprog er et lille ét, som i varieret udgave tales og forstås af de fleste danskere. Men så er det slut. Hvis man vil begå sig uden for kongerigets grænser, bliver det på basis af tegn og gebærder eller på andres sprog. Det er lidt af en udfordring, og de fleste danskere kaster sig med dødsforagt ud på det dybe vand – dos cervezas, four gin and tonic – please, vino rosso prego, ou est le pissoir – det rene barnemad for de rejsevante. Vi får ofte ros for vort sprogøre og vore anstrengelser. Skolerne gør meget ud af de fremmede sprog. Film, TV og pop hjælper. Til gengæld er det beklageligt, at dansk behandles lidt nonchalant i samme skole, og danskerne imellem. Det er noget, man bare »snakker«, og så længe ~~man kan~~ gøre sig forståelig, er det ligegyldigt hvordan. Dialekter af enhver art, eder og forbandelser og gode slangudtryk er jeg helt med på – sålænge de kommer ud af et ærligt hjerte og en dyb overbevisning. Men det bevidst ubehjælpsomme – med øh og bøh – fra folk, som mener at det mere flydende gør dem utroværdige, gør mig ganske kvalm.

Dette fænomen møder man også i erhvervslivet. Nogle vil ikke være sig selv bekendt, for andre er det blevet en dårlig vane. Det gælder skrift som tale. Vi skal kommunikere og komme hinanden ved. Varmt og hjerteligt. Hvad der er værst ved jeg ikke. Ordet »kommunikere« afskyer jeg – det smager af ubagt bolledej. Jeg taler med folk, skriver med folk, hører til, fra og om dem, men jeg nægter at »kommunikere«. Hvad angår det at »komme hinanden ved«, er det endnu værre. Et rigtigt pædagogudtryk – særlig fordi vi alle *skal* komme hinanden ved – ren utopi. Jeg har mange, som kommer mig ved, familie, venner, bekendte, kolleger, hunden og mange flere – om jeg kommer *dem* ved, tør jeg slet ikke tage stilling til. Det er *deres* beslutning – og så kan man jo håbe, hvis man har lyst til det. Naturligvis kommer verden mig også ved. Men det er en lidt egoistisk betragt-

ning, og jeg føler mig lidt usikker på, om jeg kommer verden ved.

Det er vigtigt at kunne tale sit eget sprog – blot jævnt og ligefremt, så andre får fornemmelse af, hvad man mener, og hvem man er. Det burde ikke være det store problem – målet har vi jo fået med modermælken. Men vi har fået eksperter – kommunikationseksperter, copy-writers, PR-folk og mange andre, som efter bedste evne søger at tage patent på at tale og skrive på andres vegne. Nogle er gode, flere er dårlige, men eksperter er de, og den slags skal man have respekt for. P.R. taler vi meget om, ofte lidt diffust. Jeg mindes en gang i min pure ungdom at have lært at skelne imellem P.R. = public relations og publicity. Det sidste noget konkret – omtale af en ny vare, en begivenhed eller lignende. Men noget konkret. P.R. derimod drejer sig mere om omgivelsernes opfattelse af en person, et firma, en regering, eller hvad det måtte være. En masse små brikker, som danner en mosaik og et indtryk af en flink fyr eller et dumt svin m/k, god kvalitet eller fup og fiduser etc. P.R. kræver en holdning, en åbenhed særlig fra »ofrets« side. Om at have en mening også om andet end lige det, som repræsenterer forretningsmæssige interesser. I en virksomhed kan P.R. kun praktiseres, hvis den øverste ledelse er aktivt engageret og indstillet på at spille med. Man kan ikke på samme måde, som med publicity, blot overlade til en fremmed at gøre arbejdet – ikke hvis det skal have den tilsigtede virkning. Nogle kan det dér, også uden hjælp udefra, andre kryber i et musehul blot ved tanken. Men eksperterne skræmmer og imponerer, og mange føler, at man slet ikke må mene noget, hvis man ikke er ekspert. Det er slet ikke sundt for eksperterne.

Hvordan bliver man ekspert? Nogle mener, at det gøres bedst ved at anvende et sprog, som gør andre usikre. Ord, som kun eksperterne forstår betydningen af. Ingen tør helt sige dem imod for ikke at afsløre afgrundsdyb uvidenhed – man hører på forhånd den overbærende latter omkring det store bord – så hellere holde kæft.

At man inden for højteknologiske og videnskabelige områder med nytte kan anvende internationale betegnelser, accepterer jeg fuldt ud. At man på mere banale områder estimerer, sofistikerer, implementerer, innoverer, positionerer, allokerer, servicerer finder jeg gebrækkeligt, når der findes udmærkede danske ord for det samme. Ved møder, hvor sådanne tendenser tager overhånd, har jeg ofte en ubændig trang til at sige et godt dansk ord meget højt: RØV. Ikke for at sofistikere, innovere, positionere eller servicere nogen eller noget – blot for at se, hvordan det virker. Men indtil nu har jeg ikke turdet udstille min manglende ekspertise.

Måske skulle jeg alligevel gøre det en dag – jeg vil så nødigt være en del af det tavse flertal. Med al respekt for at lytte, må man af og til også sige noget. Ellers får andre patent – og det er skidt for demokratiet. De verbale pillerullere. – Hvem går ikke ind for fred, miljø, det sociale sikkerhedsnet, solskin og sommervejr året rundt? Men fred uden frihed, miljø uden beskæftigelse, sikkerhed uden udfordringer og vejret, som driller alligevel. Der er to sider af enhver sag. – Holder argumentationen, eller findes sandheden et sted ind imellem? For at være en djævlens advokat må man kende sit sprog. Kunne lytte, forstå – og spørge. – Blot for at være helt sikker på, at man har hørt og forstået korrekt – med begge ører og, hvad der måtte befinde sig imellem.

Dansk er det eneste sprog vi har på disse kanter, og vi skal passe på det. Trist ville det være, hvis vi talte andres sprog bedre end det, vi fik ind med modermælken. Jeg er ikke vild med at »kommunikere« – men jeg taler meget – og skriver gerne. Til større eller mindre begejstring for mine omgivelser. Jeg gør det helst på dansk og bruger af og til ord, som min moder til enhver tid vil benægte at have indgivet mig med modermælken. Med slet skjult bekymring siger hun sikkert som franskmændene »quelle salade«, eller hvad man nu kan sige på dansk.

PETER HEERING JR.

F. 1934. Fabrikant. Formand for V.S.O.D. (Vin- og Spiritus Organisationen i Danmark). Formand for Danmark-Amerika Fondet og Dansk Samvirke. Adskillige artikler til fag- og dagblade.

Sproget og ligestillingen - glimt fra hverdagen

Lene Pind

I min erindring om min gymnasietid er der en begivenhed, som står meget klar. Det er en engelsktime, hvor vores højt respekterede lærer underholdt klassen – en sproglig klasse bestående af 14 piger og 4 drenge – med at læse op af et værk af professor Otto Jespersen, hvor professoren varmt beskrev det engelske sprogs maskuline karakter. Det fremgik også ganske klart, at maskulinitet var en særdeles positiv egenskab ved engelsk. Der sad jeg så med min brændende interesse for faget og med en meget ubehagelig følelse, som jeg ikke kunne definere nærmere.

Det var naturligvis ikke første gang, jeg blev konfronteret med den livets barske realitet, at mandlighed er positivt, mens kvindelighed snarere har negative associationer, men det var nyt for mig, at et sprog kunne vurderes kvalitativt ud fra dets associering med det ene eller det andet køn.

Derudover lå der et uudtalt budskab i lovprisningen af det engelske sprog, nemlig at det nok mest var noget for mænd. I et rationelt øjeblik gik det dog op for mig, at ca. 50% af den engelske befolkning var kvinder, som sandsynligvis talte engelsk, og jeg er senere blevet cand.mag. med engelsk som hovedfag.

Vi lever i et patriarkat; patriarkatet er et magtforhold, og et af de midler, det anvender til at opretholde sig selv, er sproget.

Da jeg på Dansk Kvindesamfunds landsmøde i april 1987 var blevet valgt til foreningens landsfor*kvinde*, blev jeg noget chokeret over at konstatere, hvorledes denne titel fortsat kunne provokere. En række mænd fór i blækhuset. Formand er betegnelsen for en funktion, ikke et køn, hævdede de. Derudover fandt de betegnelsen latterlig, et sprogligt misfoster, et forsøg på at blæse sig op over bagateller, og havde vi nu ikke lige afskaffet begreber som lærerinde, skuespillerinde o.s.v.?

Ud fra mit synspunkt forholder det sig noget anderledes. Be-

tegnelser som formand, rådmand, embedsmand, brandmand o.s.v. har forlods sat køn på indehaveren af funktionen. En brandmand er en mand, der er ansat til at slukke brande, en formand er en mand, der leder et eller andet. Når der således forlods er sat køn på, betyder det også, at der er adgang forbudt for kvinder. At ændre formand til forkvinde, når det drejer sig om en forperson af hunkøn, er sprogligt mere korrekt og blot en ændring af sproget i en retning, som afspejler ændringer i samfundsudviklingen. Den slags ændringer forekommer hele tiden. Tænk bare på debatten i forbindelse med udgivelsen af den seneste retskrivningsordbog.

I øvrigt har jeg spekuleret noget over, hvorfor forkvinde og lignende vækker sådan en opstandelse, mens lærerinde, forfatterinde etc. ikke virker anstødeligt. Jeg vil vove det ene øje og fremsætte følgende teori:

»Lærerinde« er sprogligt set en afledning af »lærer«. Før vi fik afskaffet de forskellige -inder, var en lærer en mand. En lærerinde er således en kvindelig afledning af det mandlige hovedbegreb. En afledning er sjældent af samme kaliber som det, det er afledt af, og i dette tilfælde fik lærerinden da også mindre i løn. I forkvinde, tillidskvinde etc. er »mand« blevet erstattet af »kvinde«. Kvinden har indtaget mandens plads og dermed udfordret patriarkatet. Forsvarerne af patriarkatet må derfor fare ud med forsøg på latterliggørelse eller andre herskerteknikker for at få den formastelige sat på plads. Hvad der er sproglige misfostre er således nok i vid udstrækning afhængig af synsvinkel.

I forbindelse med ansættelsen af kvinder i Københavns brandvæsen – et initiativ taget af borgmester Gunna Starck – blussede diskussionen op igen. Nu skulle vi vel til at sige brandkvinder, lød det lidt fortørnet. Ja – enten må vi lægge lidt opfindsomhed for dagen og finde et kønsneutralt ord, eller også må vi vænne os til begrebet »brandkvinder«, når den slags nu faktisk eksisterer. Det er kun rimeligt. I øvrigt er det meget få ord, der ender på -kvinde. Kvinder kan være Dannerkvinder,

haremskvinder, troldkvinder, mens mænd er arbejdsmænd, vildmænd, købmænd, landmænd, embedsmænd, foregangsmænd, nordmænd o.s.v. Det er på tide, at kvinder synliggøres i sproget, også når de har fået adgang til områder, som hidtil har været mænds monopoler.

Et godt eksempel på sproglig imperialisme, som tjener til at opretholde patriarkatet, er begrebet »man«. Historisk set er »man« og »mand« det samme. »Man« d.v.s. folk i almindelighed – er altså af hankøn; det neutrale er ikke spor neutralt. Det fremgår også af anvendelsen af ordet »mand« i den tilsyneladende kønsneutrale betydning »menneske«. Tænk bare på udtryk som »hver mands eje«, »manden på gaden«, »i mands minde« for ikke at nævne hvad man går og taler om »mand og mand imellem«. Det er jo også kun muligt for en person af hankøn at blive »en stor mand« eller at være »mand for at klare situationen«.

»Han« har det lidt på samme måde. Som studievejleder på et HF-kursus har jeg år efter år uddelt en eksamenspjece (et officielt dokument fra Undervisningsministeriet), hvori eksaminanden konsekvent blev omtalt som »han«, og det til trods for at 75% af kursisterne er kvinder. Det kan nok få en kursist til at føle sig uvelkommen ved eksamensbordet. Det må dog siges til ministeriets ros, at den uheldige formulering nu omsider er fjernet. Anvendelsen af det generiske »han« blomstrer dog fortsat. Således udtalte statsminister Poul Schlüter d. 15.8.87 i Danmarks Radio følgende: »Hvis man har en fast samarbejdspartner, skal man ikke true *ham*« (min understregning). Samarbejdspartnere på Christiansborg er altså af hankøn. Det er ikke sært, at det er vanskeligt for kvinder at gøre sig gældende i politik. Sproget, der vel er en af de stærkeste bevidsthedsdannende faktorer, understreger, hvilket af de to køn man(d) regner med, og ønsker vi at få ændret på dette forhold, må vi også ændre på sproget.

Hvorfor kommer M altid før K, sådan som det sker med stor konsekvens i f.eks. annoncer? Hvorfor står tal, der vedrører

mænd altid før oplysninger om kvinder i alle statistikker? Set isoleret kan det vel være ligegyldigt, om det ene køn nævnes før det andet, men set i sammenhæng med alle de andre sproglige udtryk for mandlig dominans er også dette fænomen med til at bestyrke både kvinder og mænd i, at kvinder er nummer to i forhold til mænd. Kvinder er det andet køn!

Når vi taler om sprog og ligestilling, er det interessant at betragte anvendelsen af de to helt centrale ord »mand« og »kvinde«. Mand/mænd er der ingen problemer med. Alle kan uden videre taget ordet i deres mund; derimod kniber det mere, når der skal findes en betegnelse for voksne mennesker af hunkøn. Det synes at være vanskeligt uden videre at bruge ordet »kvinde« som en neutral betegnelse, og der gøres forskellige sproglige krumspring. »Dame« er én udvej, men til »dame« knytter der sig forskellige associationer, der strækker sig fra det kølige, elgante til noget, der klart har seksuelle overtoner. »Nu skal vi ud og se på damer«, synger mændene.

I forbindelse med uroen i Socialdemokratiet op til folketingsvalget i år i anledning af den lave kvinderepræsentation blandt partiets kandidater til folketingsvalget, udtalte amtsformanden for Socialdemokratiet i Ringkøbing amt (hvor man(d) ingen kvindelige kandidater havde) til Det fri Aktuelt (7. august 87): »Hvis der i Ringkøbing amt findes fire virkeligt gode *piger*, skal de selvfølgelig opstilles. Hvis der findes fire gode *mænd*, er det dem, der skal opstilles« (mine understregninger). Modsætningen er altså mellem »piger« og »mænd«, og styrkeforholdet mellem dem er straks angivet; det er som forholdet mellem børn og voksne, og hvilke børn ville kunne hamle op med voksne, når det drejer sig om noget så alvorligt som eventuelt at blive medlem af Folketinget. Det er udelukket på forhånd. Dertil kommer, at i det konkrete tilfælde skulle »pigerne« være »virkeligt gode«, mens det var nok for mændene at være »gode«. Lige kvalifikationer er fortsat ikke tilstrækkeligt. Kvinder skal fortsat være bedre kvalificeret for måske at få lige muligheder.

Kvinder omtales således både med henvisning til deres biolo-

giske køn og deres sociale køn, altså den rolle, som de har fået tildelt i samfundet. Dermed er sproget med til at fastholde dem i nogle bestemte roller.

Tænk også på »mandfolk« og »kvindfolk«. Mandfolk – det er John Wayne og alle de andre stærke, beslutsomme, handlekraftige mænd, mens kvindfolk straks giver negative associationer á la »et arrigt stykke kvindfolk« eller noget andet farligt, som helst skal under kontrol. Begrebet fremkalder heller ikke som mandfolk billeder af enkeltindivider.

Så er der vores forhold til dyrene. Mænd er tyre, løver og evt. ørne, mens kvinder er høns, gæs og lam. Associationerne, der knytter sig til de to kategorier, er meget forskellige. Tyre, løver, ørne er enkeltindivider, stærke individualister, med andre ord rigtige »mandfolk«; høns og gæs derimod er ubegavede flokdyr, mens lam er hjælpeløse og i øvrigt velsmagende og velegnede som offerdyr.

I vores samfund er normalmennesket en mand i den produktive alder. Alle andre mennesker er i en eller anden forstand afvigere fra det normale. Jfr. professoren i øresygdomme, som oplyste sine studenter om, at »kvindens stemme er en oktav for høj«. (Forum for Kvindeforskning nr. 2, 1987). At være en afvigelse er i sig selv dadelværdigt, og kvinder oplever derfor ofte en dobbelt afstraffelse, hvis de har gjort sig uheldigt bemærket. Dette kan også give sig udslag i sproget, som det f.eks. gjorde i Politikens anmeldelse af TV d.27.7.87. Anmelderen karakteriserede her de to studieværters indsats i et program aftenen før med bl.a. ordene »pludrer« og »vimser«. Kritikken af studieværternes optræden kan udmærket have været berettiget, men ved at anvende ordene »pludrer« og »vimser«, som klart associerer til noget kvindeligt og er negativt ladet, rettes kritikken også mod deres køn. Et tilsvarende eksempel er hentet fra Viborg Stifts Folkeblad fra d. 19. juni 1987, hvor følgende overskrift var at læse: »Kvindelig politiker tvinges ud af byråd – må forlade (x-køb ing) kommunalbestyrelse efter dom for dokumentfalsk«. Hvorfor er det vigtigt at fortælle, at der er tale om

en kvindelig politiker? Finder man tilsvarende overskrifter, når det drejer sig om mænd? Kan man f.eks. forestille sig en overskrift, som lyder: »Mandlig borgmester anklaget for underslæb«? Er det ikke snarere sådan, at det tages for givet, at en borgmester/en politiker er en mand, og derfor er der ingen grund til at understrege det – og slet ikke i den slags sager. Jeg har svært ved at se nogen anden forklaring på denne forskelsbehandling end et fremherskende ønske om at få kvinder til at forblive inden for de rammer, som patriarkatet har udstukket. Hun ku' jo bare ha' ladet være med at blive politiker! Det *var* jo uden for hendes domæne!

I forbindelse med emnet sprog og ligestilling må vi nødvendigvis komme ind på den måde, som kvinder og mænd bruger sproget. Det er vist en almindelig erfaring, at der findes en bestemt slags sprog, som er egnet til at udtrykke magt. Det anvendes især af mænd i magtfulde positioner eller af mænd, som ønsker sig og derfor stræber efter magtfulde positioner. Denne bestemte sprogbrug fungerer på en måde som en slags kodeord, der giver adgang til »klubben«. Det er et meget opblæst sprog med meget unødvendigt fyld. »I år« hedder således »i indeværende år« og »nu« hedder »på nuværende tidspunkt«. Magtsproget er desuden abstrakt, generaliserende og upersonligt.

Generelt er kvinder mindre tilbøjelige til at anvende dette sprog end mænd og mange har måttet erfare, hvor vanskeligt det er at komme til orde i en forsamling af magtfulde mænd – eller bare en forsamling af mænd. Kvinders formuleringer er ofte afvigende i forhold til mænds; de falder igennem, har ikke den fornødne status, og kvinder bliver derfor ikke hørt. Mænd har status; derfor har mænds sprog status, og i sammenligning med mænds betragtes kvinders sprog ofte som ubehjælpsomt og barnligt. Nogle kvinder – især kvindelige politikere – har da også følt sig nødsaget til at lære mændenes sprog. Det har utvivlsomt kunnet betale sig, hvis de ønsker at blive hørt og at få indflydelse, og det er jo det de er valgt til. De skal derfor ikke bebrejdes for det; spørgsmålet er dog, om det er det, der er det

ønskelige. Det enkle præcise udtryk uden omsvøb har vel større kommunikationsværdi, er vel mere gennemskueligt – kunne man kalde det mere demokratisk? Pointen er da også, at magtsproget netop skal tjene til at opretholde broderskabet, skal tjene til det modsatte af en demokratisering. Dog er jeg forventningsfuld med hensyn til fremtiden, idet jeg føler mig overbevist om, at mange – især kvinder – deler min oplevelse af talrige mandemøder, en oplevelse, som svarer præcist til barnets i »Kejserens nye klæder«: »Men, han har jo ikke noget på!«

Det følgende eksempel på sammenstød mellem kvindelig og mandlig sprogbrug af en lidt anden art er hentet fra en historietime i 2. g. Emnet for undervisningen er slavehandel, og på et tidspunkt ønsker den mandlige lærer at få at vide, hvad transporten af slaver kunne medføre. En pige svarer: »Nogle af slaverne døde undervejs«, hvortil læreren har følgende replik: »Ja, der skete et vist tab«.

Hvad har dette nu med køn, ligestilling og sprog at gøre? Jo, pigen forholder sig karakteristisk nok moralsk og personligt til slavehandel; dette kommer til udtryk i hendes formulering. Læreren derimod forholder sig økonomisk til problemstillingen d.v.s han forholder sig fagligt, sådan som det sømmer sig for faget historie. Dette kommer også til udtryk i hans sprog. Pointen er, at læreren ved at omformulere den kvindelige elevs svar, altså ved at korrigere pigens udtryksmåde, tilkendegiver, både at hendes sprog er utilstrækkeligt, og at hendes måde at forholde sig på er »ufaglig«. På den måde undertrykkes den kvindelige elevs indfaldsvinkel til en faglig problemstilling. Den danske skole er fuld af den slags eksempler. Fagene og dermed fagligheden er defineret af mænd, og pigerne i skolen samt deres kvindelige lærere må pænt tilpasse sig denne tingenes tilstand.

Denne upersonlige »saglige« måde at udtrykke sig på passer fint til mænds tilbøjelighed til at omtale og tiltale hinanden med efternavn. Brugen af efternavn sikrer en vis distance mellem de talende; man skal overskride en barriere, hvis man skal tale om personlige ting med et menneske, som man er på efternavn med.

Set ud fra en ligestillingssynsvinkel er der yderligere den komplikation, at i et selskab (f.eks. en bestyrelse, et værksted, et politisk organ) bestående af Pedersen, Juul, Poulsen, Hansen etc. passer en Jette, Ulla eller Marie meget dårligt ind.

Efternavnstraditionen kan da også bruges bevidst til at sikre, at modparten holder sig på afstand. Et eksempel fra hverdagen er manden, som ringer til sin fraskilte kone, som han har to børn med, og præsenterer sig som »Christiansen«. Budskabet i den melding er da ganske klar, og samtidig aner man et vist følelsesmæssigt armod i den.

Undertiden har jeg funderet over, hvad det samme sproglige udtryk betyder hos en kvinde henholdsvis en mand. Hvad betyder f.eks. »det ved jeg ikke?« Det er min påstand, at ofte vil det i en kvindes mund betyde: »Det er jeg ikke helt sikker på; det vil jeg gerne lige undersøge«. For en mand vil der hyppigt være tale om, at han virkelig er gået planken ud. Dette vurderer jeg ud fra de forskellige reaktioner, som udsagnet frembringer hos en gruppe af mænd og en gruppe af kvinder; deraf må jeg slutte, at de opfatter indholdet af meddelelsen meget forskelligt. Dette betyder endvidere, at en kvinde, som i en forsamling overvejende bestående af mænd åbent erkender, at der er noget hun ikke ved, vil blive vurderet som aldeles inkompetent, hvilket naturligvis gør det vanskeligt for hende at få sine holdninger og synspunkter respekteret. Hun må først aflære den »uvane« at erkende sin egen mangel på indsigt på alle områder! Jeg tvivler på, at dette er til gavn for den saglige debat og håber, at kvinder snart bliver placeret i stort antal alle steder, sådan at vi kan fastholde retten til at være sandfærdige.

Endelig er der hele det felt, der har at gøre med, hvordan en bestemt adfærd vurderes forskelligt afhængigt af, om den findes hos en kvinde eller en mand. De følgende eksempler er hentet fra en publikation »Kvinde mellem mæslinger, mænd og magt« skrevet af Bodil Holt, Rita Jensen og Birgitte Simonsen (1984):

Han har familiebilledet på skrivebordet:	Hun har familiebilledet på skrivebordet:

Ah, en solid, ansvarsfuld mand!	Hm, hendes familie kommer før karrieren!
Hans skrivebord er overfyldt: Han arbejder hårdt, en travl mand!	Hendes skrivebord er overfyldt: Hun er et rodehoved!
Han taler med kollegerne: Han diskuterer den sidste udvikling!	Hun taler med kollegerne: Hun sladrer nok!
Han spiser frokost med sin overordnede: Han er på vej op!	Hun spiser frokost med sin overordnede: Nå dadada ...
Han skal giftes: Så slår han rødder!	Hun skal giftes: Så bliver hun gravid og forsvinder!
Han skal til kongres: Det kommer hans karriere til gode!	Hun skal til kongres: Hvad siger hendes mand!

Her kommer patriarkatet til fuld udfoldelse, og listen af eksempler kan utvivlsomt suppleres i det uendelige. Her er dog ikke tale om et aspekt ved selve sproget, men snarere demonstreres her, hvordan sproget er med til at formidle den patriarkalske kultur. Sproget er som allerede nævnt bevidsthedsdannende; det er det middel, vi tænker med og derfor et af vores instrumenter til at forstå verden. Derfor har mænd gennem tiderne gjort mange forsøg – og desværre med held – på at forhindre kvinder i at komme til orde. Kvinder skal tie i forsamlinger, mente Paulus, og mange af hans nulevende kønsfæller er tilbøjelige til at være enige. »Koner og ukrudt skal holdes nede« hed

det i hvert fald i en annonce på forsiden af Sjællands Tidende 1.6.87.

I de fortsatte bestræbelser på at skabe ligestilling mellem kønnene, at give lige muligheder, tilkende lige værd, eller hvordan vi nu vil udtrykke det, må vi hele tiden være opmærksomme på vores sprog. Hvis sprog er det? Kvinders? Mænds? Eksisterer der i virkeligheden to sprog? Og er sproget en medvirkende årsag til, at kvinder og mænd har svært ved at finde sammen i en fælles kultur, hvor menneskene er ligeværdige?

LENE PIND
F. 1943. Lektor. Landsforkvinde for Dansk Kvindesamfund.

Polyvinylchlorid???? nååh, plastic!

Winnie Wichmand Jørgensen

Når man slår op i Nudansk Ordbog er der flere forskellige tolkninger af ordet »kommunikation«, bl.a. »indbyrdes forståelse«. Går man lidt ned ad siden, støder man på ordet »kommunikationskløft«. Her er kun én tolkning: »manglende forståelse mellem to parter«.

Overskriften er ment som et symbol på den manglende forståelse mellem to parter, nemlig erhvervslivet og »almindelige mennesker«.

Ansvaret for den manglende forståelse er ikke nem at placere. Til gengæld er det nemt at konstatere, at det er et voksende problem. Ekspertsproget breder sig uhæmmet, mest markant på EDB-fronten og i miljødebatten.

Her sidder jeg nu og sætter pen til papir – (rettelse: Jeg trykker på tasterne på min IBM PC'er).

Hvad det er for noget?

En personal computer fra firmaet International Business Machines.

Hvad det betyder?

En personlig datamaskine fra et stort amerikansk firma.

Kan man bruge en datamaskine som skrivemaskine?

Kun hvis man har software, der kan gøre det muligt.

Software? Ja, i modsætning til hardware.

Og så videre ....

I hvert fald – jeg sidder og skriver – metoden er ligegyldig.

Det er næsten 100% sikkert, at det, jeg tror jeg siger, ikke er det samme som det, en eventuel læser modtager.

Ikke videre motiverende, vel? Men det lader jeg mig ikke standse af. Det er jo heldigvis ikke radio eller tv, det her, og der er ikke nogen journalist, der kan bryde ind.

Kommunikation er ikke mere noget, man vælger eller vælger

fra. Det er man nødt til at være i gang med, fra man står op til man går i seng, næsten ligegyldigt hvilket erhverv man har valgt.

Jeg er på 5. år ansat i en stor international, danskejet koncern, som det hedder her i virksomheden. Min opgave er at kommunikere med medarbejdere og omverdenen, i særdeleshed på det felt vi kalder eksternt miljø, for at skelne det fra arbejdsmiljøet. Det eksterne miljø varetages af miljøafdelingen, hvor jeg er ansat, og sikkerhedsafdelingen tager sig af arbejdsmiljøet.

Miljøafdelingen kunne måske hedde noget mere sigende? Vi kunne tage navneforandring til røg-, støj-, møg- og spildevandafdelingen? Eller hvad med lys-, luft-, jord-, og vandafdelingen? Det sidste har ligesom en bedre klang, ikk'?

Eller det helt sublime. Naturvogterne?

Virksomheden kalder sig selv en bioteknologisk virksomhed, og det er en korrekt betegnelse. Imidlertid betegnes den ofte af pressen som en kemisk industri, eller en giftfabrik, afhængigt af hvilken del af pressen vi bliver behandlet af.

Når man så har sagt ordene »kemisk industri«, er der et andet ord, der automatisk hægter sig på i læsernes bevidsthed – nemlig ordet »forurening«. (Jeg håber, at læseren nikker indforstået her?).

Ordet »forurening« er i sig selv temmelig intetsigende, idet man må spørge sig selv (hvis man er objektiv): »Forurening i forhold til hvad?«

Enhver menneskelig aktivitet har den virkning, at den – om ikke forurener, så i alle tilfælde påvirker den ideelle tilstand. Den ideelle tilstand ville, set med den uberørte naturs øjne, være at jorden var fri for mennesker, alle deres gerninger og alt deres væsen.

Ud fra en ideel opfattelse skulle altså industrispildevand, i samme øjeblik som det udledes fra fabrikken, være klar til at gå i drikkevandsreservoirer og komme ud ad folks vandhaner.

Vi ved alle, at sådan er det ikke.

Et andet spørgsmål trænger sig på: »Forurener man, hvis man overholder miljøloven?«

Mit bud på et svar på dette spørgsmål er: »Naturen forstår ikke jura.«

Vi skal også huske, at naturen ikke er statisk, ligesom alt andet levende er den dynamisk, altså i stadig forandring. Tænk blot på en skovsø om efteråret. Når bladene falder fra træerne ned i søen, omsættes de kontinuerligt, og dette påvirker søens økologiske balance. Det kan hænde, at søen vokser helt til. Sådan forandrer naturen sig stadig og helt uden menneskelig hjælp. Et sådant eksempel på naturens evne til forandringer er en højmose.

Påvirkningen foregår i det »naturlige« tilfælde løbende og nøjes derfor med at påvirke uden at forurene = forrykke balancen.

Der har længe foregået en heftig debat om emnet »Miljøforurening«. Tilsyneladende har ingen fundet det ulejligheden værd at forsøge at definere betydningen af dette udtryks to dele.

Her har jeg forsøgt at definere ordet »forurening« som en påvirkning, der er såvel kontinuerlig som massiv, og fremmed for naturen. Som følge af disse tre faktorer forrykkes naturens balance.

Jeg kunne foretage en lignende betragtning over ordet »miljø«.

Det ord kan i dag bruges om alt, lige fra de rædsler, som i møbelkatalogerne betegnes som »sengemiljøer«, og til en grøn eng med røde køer og fuglesang.

Jeg vover den påstand, at indtil vi har fået en fælles accepteret opfattelse af ordene »miljø« og »forurening«, undgår vi i hvert fald ikke en kraftig »debatforurening«.

Der er fire faktorer, der spiller ind, når talen er om indbyrdes forståelse = kommunikation.

1. hændelsen (anledningen).
2. reaktionen (hvem udtaler sig?).
3. formidlingen (presse, radio, tv?).
4. modtageren (hvem er han/hun?).

Faktor 2, 3 og 4 er i meget høj grad påvirket af sprogbruget.

Kemisk Forening har i 1986 udgivet en publikation med tit-

len: »Kemiske ord og betegnelser i dagligsprog«. Her har man prøvet at tilnærme sig en fælles, accepteret opfattelse af ordenes betydning. Initiativet er velkomment, omend det efter min opfattelse kommer alt for sent.

Denne fælles accepterede opfattelse af ordene er nødvendig for at bygge en solid bro over sprogkløften.

Jeg er imidlertid allerede begyndt at øjne en trussel imod denne ønskværdige forståelse, nemlig at visse dele af dagspressen nu benytter sig af billedmanipulation. Et konkret eksempel på dette er en artikel i forbindelse med en skorstensbrand, der udbrød på min arbejdsplads i juli i år.

Artiklen var fra et af vore store formiddagsblade. Ovenover teksten var et foto af min arbejdsplads, og et af en bekymret udseende brandmand.

Teksten startede:

»Det lignede en science-fiction film. Flammerne havde unaturlige farver. De var blå og grønne. En lilla substans voksede og udsendte giftiggul røg, da den kom i kontakt med vand.

Det syn mødte brandmændene, da de var i færd med at slukke branden i ...« (og her kom så navnet på et laboratorium, som absolut intet har at gøre med min arbejdsplads).

Det er den groveste form for manipulation, jeg endnu har oplevet. Billederne er af én virksomhed, ordene handler om en anden.

Som bekendt husker folk bedre det, de har set, og drager ubesværet parallel mellem ord og billeder. Når man dertil lægger, at medieforskere har fastslået at de fleste mennesker i de fleste tilfælde ikke læser andet end overskrifterne, ser billederne og læser det første afsnit i historien, ja, så må man forarges.

En sådan billedmanipulation åbner skræmmende perspektiver, også for en fremtidig manipulation med sproget.

WINNIE WICHMAND JØRGENSEN
F. 1944. Informationsmedarbejder på Novo Industri A/S, miljøafdelingen. Har udgivet digtsamlinger samt romanerne »Kædedans« og »Natspejl«.

Medierne og mit erhvervsliv

Ib Drasbæk

Surfing ser smukt ud på film, som det dyrkes i Australien.

For fuld fart – ude fra det dybe vand – stryger helten smukt balancerende på et bræt – indad mod kysten båret oppe på bølgetoppene.

Mange af os har set det på TV.

Sådan ser mange erhvervsledere m/k meget gerne sig selv.

Fart på – med musklerne spillende i solen – bruger de pressen som surfbrætter, der placerer dem på toppen af de evigt rullende bølger.

Det sker, at surfbrættet kommer ud af kontrol og så ryger surferen »i karret« med et voldsomt, eller endnu værre, et latterligt spjæt.

I filmen er dette klippet ud, men i det virkelige liv (erhvervsliv) står fadæserne lysende klare.

Pressen er elsket og frygtet af de fleste af os – som et surfbræt!

Mit første møde med medierne var herligt. Jeg vandt jysk juniormesterskab i 100 m brystsvømning, og Randers Amtsavis bragte et billede af mig og vinderne af de andre discipliner med navn under. Kendte man mig i forvejen, kunne man tydeligt se, at det *var* mig.

Min bævende stolthed kulminerede dagen efter i det store frikvarter, da to af de gode piger fra parallelklassen henvendte sig med en venlig bemærkning. Succesen var komplet!

Siden uddybedes relationerne til alle medierne, da der kom gang i virksomheden i den dekorative modebranche.

Da Søs og jeg havde alle ingredienserne, var der bogstavelig talt *tryk* på fra starten. Konceptet tegnede sig først klart for os senere, men det var i sin enkelhed: Helt ung, fattig fyr fra Jylland gifter sig med endnu yngre, nyuddannet kunsthåndværker-

pige fra »nord for København«. Sammen lavede de tøj, som klart adskilte sig fra tidens stereotype kluns.

Det hele blev endnu bedre, da det første barn kom.

Nu så vi os selv som succesfamilien i aviser og magasiner – det hele var lækkert og smart, men havde egentlig ikke noget med sagen at gøre.

Sagen var at komme ud på markedspladserne i Danmark og i udlandet og få solgt noget tøj, så vor erhvervsvirksomhed kunne eksistere og udvikle sig.

Måske erkendte vi situationen lidt sent – brættet *havde* taget magten.

Vi fik »fredet« børnene (de blev ikke siden fotograferet til bladene), og forsøgte at trække nye linier, d.v.s. melde fra, hvor vi ikke syntes, at vor identitet passede.

Nogle oplevelser hjalp på erkendelsen.

F.eks. sagde vi smigrede ja til at være med i en direkte TV-udsendelse lavet af Flemming Madsen. Vi blev fremstillet bonderøvsagtigt som lidt smarte folk sammen med andre »smarte« folk, der tjente penge på entertainment.

I en anden TV-udsendelse af Jørgen Melgaard blev jeg vist som ungdomsforfører (mode) i sammenhæng med en mand, der havde fundet en levevej ved at sælge nazisymboler og naziordener. Vi lærte af dette, så da den elskelige Otto Leisner i begyndelsen af halvfjerdserne inviterede og i et brev omhyggeligt redegjorde for den udsendelsesrække, han bad os deltage i, var Søs og jeg i hvert fald ikke i tvivl – det blev nej til at optræde under titlen »Berømte ægtepar«, hvad der forekom Leisner helt uforståeligt.

Dengang som nu medfører vort job, at seriøst arbejdende journalister vil lave interviews om emner, som *ikke* har relation til jobbet – fint nok, og det *kan* være spændende og meningsfyldt, men risikoen for at ryge i med et naragtigt plask er permanent.

Der *kan* opregnes flere eksempler på, at vi føler os som misbrugte – eller på nippet til at blive det, men dette er krusninger,

når man betænker, at vi beder om pressens opmærksomhed.

Danske journalister er faktisk mere civiliserede end deres rygte!

Det er vigtigt for os, nu som før, at vore produkter bliver omtalt og afbilledet i såvel den danske som den udenlandske presse.

I kongeriget her har vi to gange om året, år efter år, inviteret til presseopvisning.

Når vi så ser vore produkter venligt omtalt i aviser og magasiner, gribes vi af en følelse, der vel kan sammenlignes med den, der greb mig ved synet af Randers Amtsavis' reportage fra svømmestævnet i slutningen af fyrrerne.

IB DRASBÆK
F. 1931. Fabrikant.

Miljødebatten og landbruget

Jørgen Nielsen

De fleste har nok på et eller andet tidspunkt i deres skoleforløb – omend på forskelligt niveau – stiftet bekendtskab med begrebet »arv og miljø« i relation til, hvad det er, der bestemmer, hvordan levende væsener gennem et livsforløb udvikler sig, både hvad angår udseende og adfærd. Det er der mange videnskabelige forklaringer på, men det er ingenlunde fra den synsvinkel, de følgende betragtninger er anskuet. Derimod vil det blive forsøgt at komme omkring ordet/emnet miljø i bredeste forstand, men især i relation til landbrug.

Det forgangne års topscore blandt mediernes foretrukne emner må ubetinget være miljødebatten startende med de meget omtalte døde hummere. Man kunne fristes til at sige – »lille årsag, stor virkning«. Det var/er i hvert fald mange landmænds udlægning af den sag. Den modsatte opfattelse kan kortest udtrykkes som – »dråben, der fik bægeret til at flyde over«. Så er banen kridtet op. Set i hønseperspektiv (bredest mulige synsvinkel), og ud fra reglen om, at en sag altid har flere sider, må det rimeligste nok være at konstatere, at – »der er aldrig noget så galt, uden at det også er godt for noget«.

Med dette som udgangspunkt er det nærliggende at prøve at vurdere, hvad der er galt og godt set med mine øjne som aktivt beskæftiget i landbruget, men også som involveret i Naturfredningsforeningen (lokalkomiteformand på Langeland). Denne konstellation undrer i øvrigt mange – som om det ikke skulle være to sider af samme sag?

For nu at starte ved det negative, så er det først og fremmest måden og tonen, debatten blev ført på, der springer i øjnene. Sensationspræget, følelsesladet og ikke mindst udokumenteret. Ganske vist var hærskaren af alverdens ekspertudsagn næsten

endeløs, omend nogle af dem nu og da afslørede sig selv med elementære uvidenheder. Man kunne fristes til at kalde disse såkaldte eksperter, som udtaler sig i tide og utide, for vor tids svøbe. En fin akademisk titel og en god portion skråsikkerhed rækker nu ikke altid til ekspertværdigheden. Desværre får man somme tider indtryk af, at eksperterne er nutidens autoriteter, som alt for mange ligger under for.

M.h.t. det sensationsprægede må visse journalister tage skylden, men de vil sikkert hævde, at det er den stil, der sælger bedst, og at de blot gør deres job. I så fald vil det blive en diskussion om moral, og det er i sandhed en vanskelig størrelse at omgås. Det burde mange politikere kunne skrive under på.

Politikerne får skyld for meget – det ligger vel i sagens natur. Måden mange politikere tacklede miljøsagen på, lader dog meget tilbage at ønske. Det stod hurtigt klart, at sagen skulle udnyttes politisk, og den er et strålende skoleeksempel på, at man somme tider griber til handling uden at have læst på lektien. Bataljen omkring kunstgødningsafgiften er det klareste eksempel på dette. Enhver med blot lidt elementær landbrugsviden ved, at kunstgødning og forurening ikke har ret meget med hinanden at gøre. Altså gik man efter (land)manden og ikke efter bolden (et bedre vandmiljø). Heldigvis sejrede fornuften indtil videre, hvad kustgødningsafgift angår, men det undskylder ikke dem, der stadig blander tingene sammen og ikke kalder dem ved deres rette navn.

Endelig, mens vi er ved det negative, kan det ikke bortforklares, at forureningsdebatten af visse politikere og deres ligesindede journalister blev ført på en måde, hvor landbruget vanskeligt kunne undgå at føle sig hængt ud som syndebuk for hele miseren. Pudsigt nok er det den samme politiske fløj, som ynder at dyrke lighedsbegrebet. Ganske vist er det sandt nok, at vi ikke alle forurener *lige* meget, men at vi *alle* har andel i forureningen kan ikke bestrides. Altså kan en enkelt gruppe ikke med rimelighed hænges op på hele skylden – også på dette område er tingene mere komplekse, og vi må alle betale prisen.

Ser vi på den positive side af sagen, er det, at den overhovedet er blevet rejst – alt taget i betragtning – en god ting. Bortforklares kan det nemlig ikke, at vi har et forureningsproblem, som helt givet ville vokse os over hovedet, hvis ikke vi tog fat om nælden. At der så kan sættes spørgsmålstegn ved, om vi får nok/mest for pengene, med de tiltag, der nu er vedtaget, er en helt anden sag.

På længere sigt kan det også vise sig at blive en økonomisk fordel, hvis der nu fremprovokeres en forskning, som kan bringe os i forreste række, hvad forureningsbekæmpende/forebyggende teknologi og know-how angår. Det kan måske blive en interessant eksportartikel.

Set fra landbrugets side kan vi også godt vælge at anlægge en positiv synsvinkel. Om ikke andet bør vi kunne bruge det til noget, de erfaringer vi har fået m.h.t., hvad vi gjorde forkert, da det gik hedest til. Selvransagelse og selvkritik er jo en god ting, og vi må nok se i øjnene, at det ikke bliver sidste gang, vi bliver offer for politiske chikanerier. Jo færre vi bliver, desto mere udsatte bliver vi for den slags. Der er simpelt hen for få stemmer i os.

Denne kendsgerning har mange landmænd nok ikke vænnet sig til endnu. Fra indtil for relativt få år siden at være det mest betydende erhverv, både hvad angår valutaindtjening og beskæftigelse, må vi nu se os distanceret til at være nogen, der i mange uvidendes øjne bare producerer til overskudslagre med tilskud fra det øvrige samfund. Denne nedgørelse af erhvervet er nok en af forklaringerne på, at mange landmænd opfattede det som en hetz. At blive gjort ansvarlig for det meste af forureningen og oven i købet blive kaldt miljøsvin, når man troede, man gik og gjorde samfundet en tjeneste ved at arbejde lidt mere til en noget lavere timepris, var mere end de fleste kunne bære, og harmen og vreden løb af med mange. Denne fornærmede reaktion var måske nok forståelig, men uden tvivl taktisk forkert. Ikke mindst burde vore ledere have fornemmet det. Dette være sagt, uden at jeg iøvrigt vil falde i med det kor, der i tide og utide

kritiserer de mennesker, vi selv har valgt (omend i nogle tilfælde indirekte) til at tale vores sag.

Som tidligere nævnt er selvkritik et godt udgangspunkt, hvis man vil stille sig kritisk an overfor andre. Jeg vil gerne nævne nogle eksempler på områder, hvor jeg mener, vi åbent og ærligt bør erkende, at der er sket fejl. Nogle landmænd har set stort på, at møddingsvand og ensilagesaft er løbet direkte ud i vandløb, og nogle landmænd har svinet med gyllen f.eks. ved at køre ud på bar frossen jord og/eller for tæt på søer og vandløb. Det er simpelt svineri, som ikke er undskyldeligt, og ingen skal holde hånden over dem. Fælles for disse eksempler er det dog, at der her er tale om relativt få tilfælde.

Der er imidlertid et andet område, hvor desværre mange landmænd har forsyndet sig og endda uden at have haft målelig økonomisk gevinst af det. Jeg tænker her på det, jeg kalder den almindelige naturforarmelse. Alt for mange levende hegn, gamle stengærder, små vandhuller og mergelgrave er fjernet uden nogen som helst saglig begrundelse – blot i rationaliseringens hellige navn. Ikke fjernede hegn har ofte måttet stå model til årlige afbrændinger. Moser og enge er afvandet og forsøgt opdyrket – mange med tvivlsomt resultat.

Alt dette har efter min bedste overbevisning givet os et utroligt dårligt image som naturforvaltere, og jeg er alvorligt bekymret for, at vi måske kommer til at bøde for det kollektivt i form af en række lovindgreb, som vil begrænse vores dispositionsret. De – og det er trods alt mange – som har behandlet naturen anstændigt kan så med god ret bebrejde kollegerne for deres mangel på selvdisciplin.

I forlængelse af ovennævnte bakspejlsbetragtninger er det naturligt at beskæftige sig lidt med, hvad vi kan bruge disse erfaringer til. Forhåbentlig kan de bl.a. udnyttes til at tage toppen af det, der omtales som landbrugets imageproblem. På en række områder kan vi give køb og imødekomme den stadig større del af befolkningen, som lægger vægt på smukke afvekslende landskaber og natur i bredeste forstand. Det koster ikke noget at

værne om det, der er tilbage, og det vil være relativt billigt at genetablere noget af det spolerede. Det koster heller ikke noget at lade være med at forpeste luften med gyllestank i f.eks. weekender, hvis vinden bærer ind over beboelser, eller lade være med at sprøjte for tæt på folks haver.

Allervigtigst er det nok at blive bedre til at snakke med hinanden – forklare hvad vi gør, og hvorfor vi gør det. I den forbindelse er det sikkert afgørende, hvilke ord vi bruger – hvad vi kalder tingene. Mange har den opfattelse, at kunstgødning er noget kunstigt – ikke naturligt for planterne – som om de skulle kunne skelne, hvor f.eks. kvælstof kommer fra. Når man sprøjter, er det altid med gift. Javel er det gift for de insekter og svampe, man vil hæmme, men hvorfor ikke kalde det medicin for den plante, der er angrebet. Hvad der er gift for den ene, er medicin for den anden. Hvis dyr eller mennesker har en eller anden infektion, får man da medicin imod det, men for bakterien er det gift.

Indenfor husdyrområdet kender alle betegnelserne som burhøns, tremmekalve og etagegrise. I folkemunde alt sammen negativt ladet, men hvad om vi til sammenligning tog en snak om folks kæledyr? Til eksempel den enlige kanariefugl eller kanin i et lille bur. Eller en stor hund i en lille bylejlighed overladt til sig selv hele dagen.

Når vi taler om noget med dyr, kommer der uværgerlig en vanskelig størrelse ind i billedet, nemlig følelser. Mange tillægger dyr menneskelige følelser, og en hel del ved ikke ret meget om de samme dyrs adfærd. I indledningen startede jeg med at nævne begrebet arv og miljø. Netop disse to størrelser er bestemmende for alle levende væseners adfærd. En større almen viden om disse ting ville givetvis kunne bidrage til at nedbryde en lang række fordomme og vrangforestillinger.

Indenfor landbruget har vi desværre også oplevet en øget tendens til pleje af særinteresser. I takt med den stadig stærkere specialisering, hvor de fleste landmænd har deres hovedinteresse og indkomst indenfor et enkelt område (svin, kvæg, plante-

avl), oplever vi nu jævnligt, at man trækker i hver sin retning.

Man skaber splittelse siges det. I virkeligheden er det måske mere et spørgsmål om at forstå og lytte til hinanden og koordinere tingene, så summen af resultater bliver størst, men det kræver unægteligt et helt specielt talent.

Som afslutning på disse blandede betragtninger, vil jeg gerne opsummere nogle ting.

Miljødebatten afslørede eller bekræftede, at store politiske beslutninger ofte træffes på et spinkelt eller forkert grundlag, bl.a. p.g.a. manglende viden, og til tider med kun lidt fornemmelse for virkningen i forhold til den økonomiske indsats.

At vi i landbruget reagerede psykologisk forkert ved først at melde hus forbi, og dernæst blive fornærmede. Vi skal gøre mere ud af at forklare os end at forsvare os. Personligt mener jeg også, at vi kunne have undgået, at miljøsagen fik det omfang den nu gjorde, hvis vi på en række områder havde behandlet naturen lidt lempeligere. Nu var det lige ved at gå os som konen i muddergrøften. Det bør lære os at stikke en finger i jorden og være på forkant med strømningerne i befolkningen — p.t. en stærk naturinteresse i bred forstand. Folk kan få lige, hvad de vil have — bare de vil betale prisen.

Ikke mindst har miljødebatten vist, at vi taler forbi hinanden, eller slet ikke forstår hinanden bl.a. p.g.a. en masse fagudtryk. Til gengæld udtaler mange sig gerne skråsikkert om noget, hvorom deres konkrete viden kan ligge på et meget lille sted. Snæversyn, intolerance og misundelse er begrænsende faktorer for en positiv dialog.

Vi har brug for en nedbrydning af de skarpe faggrænser, hvor man indenfor i næsten alle situationer forsvarer hinanden, mens »de andre« betragtes som en modpart. I den uendelige række af kursustilbud mangler der nogle *på tværs* af faggrænser. Summen af velfærd er omvendt proportional med graden af misundelse. Den ægte solidaritetsfølelse må først og fremmest komme det lokalsamfund, man lever i, til gode. Det vil i hvert fald gavne trivslen og miljøet, så der også på længere sigt bliver noget at arve.

JØRGEN NIELSEN

F. 1948. Agronom. Formand for Danmarks Naturfredningsforening lokalkomite Langeland og Langelands Frøavlerforening.

Brev til en ung landmand

Bertel Stenbæk

Kære Hans. *Høng: September 87*

Ja, du undrer dig nok over at få brev fra din gamle kvægbrugslærer. Det er selvfølgelig heller ikke muligt at sidde og skrive til alle sine gamle elever, selv om der af og til er noget, som det kunne være rart at fortælle jer.

Sagen er, at jeg er blevet bedt om at skrive et stykke til Modersmål-Selskabets årbog. Det skal handle om landbruget i fremtiden under temaet: »Sprog og virkelighed«.

Jeg skriver i brevform, fordi jeg nødigt vil skrive noget, som du eller andre unge landmænd finder højtravende. For det andet håber jeg, at »dialogen« med dig fortæller andre lidt om tanker, sprog og virkelighed i vort erhverv.

Hvorfor er valget netop faldet på dig? tænker du måske. Du har som de fleste af dine holdkammerater været en interesseret og flittig elev, som det har været en fornøjelse at undervise. Du adskiller dig derimod fra de fleste andre ved at være meget sikker i alle former for beregningsopgaver, selv om dit skriftlige dansk er på et lavt niveau.

Jeg troede ikke, at det var dit alvor, da du ville have ekstra timer i dansk om aftenen; men senere kunne jeg godt se, at du havde noget at indhente.

At jeg har valgt dig, skal også opfattes som en opfordring til dig om at gøre mere ved dine danskkundskaber. Jeg er sikker på, at du vil få brug for dit dansk. Der er lidt storbonde i dig, Hans. I ordets bedste betydning. Du har naturlige lederevner og god føling med dine medmennesker. Jeg er lidt stolt, sålænge vi på landbrugsskolen har elever som dig.

Først lidt om det »tavse sprog« i landbruget. Forfatteren

Knud Sørensen har digtet om landmanden, der sælger sin gård uden at der tales direkte om det, og om naboerne, der klarer en uoverensstemmelse ved at drikke en kop formiddagskaffe sammen – uden at nævne sagen. Ham må du læse, Hans.

En anden forfatter, som jeg også er meget glad for, er Martin A. Hansen. En vinter slugte jeg alle de noveller af ham, som jeg kunne finde på biblioteket. Jeg har også læst nogle af romanerne, men prøv først novellerne. I en af dem – »Martsnat« fra samlingen »Høstgildet og andre fortællinger« (oprindeligt fra Agerhønen) skriver han om en ung mand, der kommer hjem til sin fars dødsleje:

De er ene, Manden i den blomstersmykkede Kiste og Manden, der ikke kom tidsnok. For tredive Aar siden, også en Nat i Marts, var det den døde, som vågede over en. Han var heller ikke kommet tidsnok. De falder brat. Men Mand for Mand mødes de gennem Tiderne og er to sammen en Nat, en død og en levende, Vidnet til Fødselen og Vidnet til Døden. Faderen ligger tavs hen, men når Dagen gryr, er Sønnen tynget af hans Ord.

Kom han i Tide, og stod han i Stuen, hvor den døendes Øjne mødte hans, hvad vilde han da, hvad siger han da?

» Vintersæden står bedre her end der, hvor jeg kom fra « Og Faderen smiler lidt: » Du havde nok vinden stik imod? « » Jo, men det er jo en Vind, der tørrer godt. «

Hvad andet har de at tale om foran den store Tærskel? Jord og Vejr. Andet forbyder Bluen. De er som fremmede, men fremmede blev de dog først, hvis den ene gav sig til at tale om det uudsigelige, som Kvinden kan sige til Manden og han til hende, når han er svag. Det er Kaldets og Ærefrygtens strenge Lov, mellem Far og Søn er der ingen Ord for Angst, ingen for Trøst, ingen for Tro, ingen for Glæden ved hverandre. Sproget som det fuldt lever, sindsbevæget, frodigt og ømt, det er din Moders Mål. Din Faders Løndom skjuler sig i Marven i dets Knogler.

Ja, det er et meget fortællende billede, som Martin A. Hansen tegner. Da jeg fik denne opgave, kom jeg hurtigt til at tænke på denne novelle, selv om det er 15 år siden, at jeg læste den. Jeg

kunne let forestille mig både min far og min farfar i de beskrevne roller og i nogen grad mig selv. Det er ikke sikkert at du og dine jævnaldrende finder den samme genklang i stykket, som jeg gjorde.

Denne snak om vejret og afgrøderne virker beroligende og giver mig tryghed, som bølgeskvulp giver det for andre. I landbruget er vi stadig underlagt naturens luner og årstidernes skiften. Det tror jeg kan mærkes på vort sprog. Vi møder heller ikke nye mennesker hver dag, som folk i byerne. Det gør os langsommere i aftrækket. Der er ikke behov for at sælge sig, hævde sig eller vise voldsom forståelse og imødekommenhed over for andre. Vore omgivelser ved jo, hvem vi er og hvordan vi er. Skulle der være en ny, så er der jo som regel flere år til at lære vedkommende at kende, så vi behøver ikke at få alt at vide straks.

Når vi tænker tilbage på kvægklassen i vinter eller du tænker på dit staldhold, så kan du måske selv finde eksempler på forskel i samtale, fra I begyndte til sidst på skoleåret. Fra starten af skoleåret vogter man en del på hinanden, senere kan man – jo bedre man kender hinanden – klare sig med kropssprog, signaler eller med klassens egen jargon. Denne form for sprog har naturligvis ikke meget med dansk at gøre; men jeg begynder med det for at sige, at jeg finder det vigtigt, at man er på bølgelængde. Hvis man *ønsker* at forstå hinanden, så skal det nok lykkes, selv om man er nok så kejtet. Er man derimod uenige eller vogter på den modsatte part, så er det næsten umuligt at udtrykke sig så klart, at man ikke bliver misforstået.

Her skal vi nok have mere fat. Det er ikke nok, at far og søn forstår hinanden. Eller at en landmand og hans medhjælper kan snakke sammen uden problemer. Vi skal også forstå hinanden, selv om den ene landmand producerer spinatfrø og den anden lever af at sælge mælk. Det er ikke tilstrækkeligt, at I, der var sammen på skole sidste vinter, kan tale sammen. I skal også kunne forstå den generation, hvis gårde I skal ud og overtage. Vide hvad det betyder, at nogle af gårdene kan føres videre og at nogle af dem bliver nedlagt for at jorden kan blive lagt sammen med en større ejendom.

Der må på en eller anden måde være et fællesskab, for at der rigtigt kan ske noget.

Vi så det, da I byggede kalvestalden om i foråret. Et fælles mål kombineret med tillid til hinanden. Der var ingen problemer. Det hele var opgaver, der let kunne løses. Opgaver som det var en fornøjelse og lærerigt at løse. Sjældent har jeg set en sådan arbejdsiver og arbejdsglæde. Kan vi tage den form med ud i det fremtidige landbrug, så vil det hele jo blive en leg. Og det skal det forøvrigt også helst være. Vi er jo ikke sat her på jorden for at gøre os selv til trælle. Hverken for valutabalancen, vores forfængelighed eller for noget andets skyld.

Hvad gør vi i dag ved vore fællesskaber i landbruget. Vi forsømmer dem, eller direkte afskaffer dem. Fællesskabet med naboen om maskiner, medhjælp m.m. forsvinder, fordi vi har forskellige produktionsformer. Svinefodermesteren kan ikke lige gå over i naboens kostald og afløse, hvis manden er syg. Maskinfællesskaberne er blevet komplicerede. Vi vil alle gerne have frihed til at gøre, hvad vi har lyst til. Derfor har vi hver vores maskine, selv om der ikke alene var noget at spare rent økonomisk, men yderligere en gevinst i at være forpligtet på hinanden.

I har prøvet at være flere om et arbejde. De fleste af jer var nok fra starten skeptiske over at skulle være 24 om at tage ansvaret for at passe 60 køer på samme tid. Det er heller ikke så let. Der var da også mange møder, hvor der nærmest var tale om en vandring på stedet. Et godt eksempel på, hvor svært det er at sige det rigtige. I var enige om, at det var ulideligt med disse diskussioner – undertiden om småting, men kun få kunne i starten formulere problemerne klart og skære igennem til sagens kerne. Senere lærte I at tænke i resultater. I blev bevidste om, hvad I var uenige om. Bøjede jer for andres argumenter. Det blev til at leve med andre løsninger end jeres egne. Til sidst gik det endog særdeles fint. Om det har overbevist jer om, at I skal drive kollektivt landbrug, ved jeg ikke. Det har ikke været vor mening eller holdning på skolen. Men har du fået øjnene op for,

at der er mening og værdi i at arbejde sammen med andre, så har det ikke været helt forgæves.

Villy Sørensen er blevet citeret for følgende: »*Frihed er ikke at kunne gøre lige, hvad man har lyst til, men at der er mening i det man gør*«. Det kan jeg godt bruge. Det passer på landbruget og landmandens arbejde, også landbrugslærerens for den sags skyld.

Vi må have gang i fællesskaberne i landbruget igen. Det forpligter, men der er mening i det. Du hørte Holger Moritz Hansen sige, at andelsselskaberne er forkalkede. Jeg giver ham ret, selv om jeg ikke har en opskrift på nogen form for afkalkning. Det er en vanskelig sag, men andelshaverne har i dag ikke oplevelsen af noget fællesskab, og det er en væsentlig mangel. En dygtig og pålidelig købmand kan være en lige så god samhandelspartner. Han vil måske i mange tilfælde kunne give en mere personlig betjening, end de mastodontselskaber, som vi har i dag.

Der er brug for fællesskaber med færre deltagere ad gangen. Vi er i forvejen tilskuere og tilhørere i alt for høj grad. Det gør os passive og på længere sigt usikre og utilfredse. Fremmedgjorte kaldte man det for nogle få år siden. DLG-mødet i Høng-hallen med ca. 500 deltagere er et eksempel på et fællesskab, hvor der ikke længere er meget fælles. De få talere taler *til* og ikke *med* deltagerne. Jeg overvejer at indføre en læresætning i faget mødeledelse, der siger: Et møde kan kun give deltageren en fornemmelse af at være i et fællesskab, hvis han selv har formuleret og givet udtryk for sin mening om de behandlede punkter. På den anden måde er der ikke den store forskel til det, som vi er »fælles« om på TV-skærmen.

Fællesskaber med få deltagere er f.eks. også familien. Det bliver en opgave for din generation at finde gode løsninger for familier, hvor den ene part er landmand og den anden har et andet erhverv at passe. Jeg synes, at filmen »Der er et yndigt land« bedre end noget andet viser, hvordan fællesskabet kan blive forsømt. Hvordan sproget efterhånden ikke slog til. Landmanden

misforstod sin udearbejdende kone og omvendt. Der må være et fællesskab omkring familien. Det er en ting, som jeg ofte har følt, at de unge landmænd ikke tog alvorligt nok. Du har heldigvis allerede nu haft mulighed for at vænne dig til, at din pige tager det som en selvfølge, at der er andet end landbrug.

Fællesskaberne skal opstå på jeres initiativ. I skal selv erkende, hvilke behov I har, sætte ting i gang. Landmænd skal i offensiven over for deres rådgivning, uddannelse, servicevirksomheder og over for resten af samfundet. Det er det, jeg drømmer om, at du og de andre fra holdet skal være med til at sætte igang.

Til det formål har I brug for den selvtillid, der er nødvendig for at rejse sig op i en forsamling og tage ordet. Mange af jer har den, hvis I har tillid til de mennesker, der sidder og lytter. Du kan lige som vel efterhånden 80% af vore elever rejse dig op i klassen eller ved middagsbordet og sige noget til alle på en gang. Jeg er sikker på, at du også vil turde stille et spørgsmål eller give din kommentar ved et møde, hvor I drøfter rådgivning eller forarbejdning af mælk, kød eller hvad det nu måtte være.

Men I har også brug for en øget horisont. Ellers vil de, der lytter til jer, blot dømme jer som en flok fagidioter, der bare kan råbe op. Derfor er det vigtigt, at I prøver andre ting, som du f.eks. gør nu ved at arbejde som arbejdsmand i en periode. Det er vigtigt at rejse, at tage på højskole, at møde andre mennesker og andre evner i dig selv. Det er vigtigt at læse, så du kan lære vor historie og vor litteratur at kende. Gennem det bliver tilværelsen kønnere, og man får mere lyst til at passe godt på de muligheder, som man er blevet betroet, ligesom man får mere lyst til at gøre noget ved dem.

Jeg tror egentlig også, at vi alle kunne have brug for at få lidt mere dannelse. Det lyder måske lidt gammeldags og forfinet i dine ører. Noget som ikke kommer landbruget ved. Jeg vil nævne et par yderpunkter, som måske kan få dig til at forstå, hvor jeg vil hen.

I øjeblikket har vi forskoleelever. Det er unge, der for første gang er hjemmefra. Hver især rare unge mennesker, som gerne

vil lære noget, og som det er interessant at få en snak med og sjovt at lære noget. De kan godt finde på at kritisere maden, når den bliver sat på bordet. Det bryder jeg mig ikke om. Maden smager ikke bedre for os andre, når nogen kritiserer den, og man bliver også i dårligt humør af at skulle sidde og skælde ud.

For en del år siden deltog jeg i en kongres i England. Hver morgen mødte jeg før morgenmaden en skotsk skovejer, som havde været tidligt oppe og gå sig en tur. »Good morning, Sir!« næsten tordnede han med et smil og med særligt tryk på »Sir«. Jeg rankede ryggen, blev i godt humør og fik lyst til at præstere mit bedste. Tænk hvis vi altid kunne opføre os, så vore medmennesker havde lyst til at gøre deres bedste.

Efter nogle år med disse almene ting kan du fortsætte med at dygtiggøre dig i det faglige: edb, økonomi, strategisk planlægning o.s.v.

Det skriftlige spiller en større og større rolle. Vi får læssevis af information ud i landbruget. De store selskaber informerer. Firmaer, der vil sælge, annoncerer. De folkevalgte ledere i organisationerne lader sig interviewe eller skriver udtalelser til pressen. Pengeinstituttet forventer en pæn opstilling, før de forhøjer din kassekredit. Et pænt brev til teknisk udvalg eller mejeriselskabet er et godt udgangspunkt, hvis man vil høres og have indflydelse.

Du har selv set referaterne af vore møder i kvægprojektet. Mange af dem har været skrevet så upræcist, at de ikke vil have nogen større værdi for dem, der ikke har deltaget i mødet og stadig kan huske beslutningerne. Det er en opgave i den kommende tid for landmænd. Der skal en præcis formulering til. Det vil tage alt for megen tid og koste alt for mange ressourcer, hvis man ikke kan meddele sig klart til hinanden.

Landmænd bliver fremtidens underklasse, hvis vi ikke gør en indsats for at kunne formulere os, helst lige så præcist som advokater, men til nød lige så klart som f.eks. de agronomer, der er ansat af landmændene. Det er svært at komme i offensiven over

for de rådgivere og undervisere, man har, hvis man overlader til dem at formulere sine tanker på skrift. Så bliver det konsulenten, der kommer med et forslag til, hvad vinterens efteruddannelseskursus skal indeholde. Så bliver det landbrugslæreren, der bedst ved, hvad landmanden har brug for at lære, og sparekassebestyreren, der bedst ved, hvor mange penge landmanden kan tillade sig at låne.

Teknokraterne må ikke få overtaget over dit liv – det skal være dit ansvar. »Problemformuleringens privilegium« er det blevet kaldt. Du og de andre unge landmænd må igang med at formulere, hvad I ser som kommende problemer ved at etablere jer. Ellers er der andre, der gør det for jer. De er allerede igang, og de er ved at gøre det så sort, at det snart kan blive helt håbløst overhovedet at have noget landbrug.

Jeg vil til at slutte med en serie formaninger. Hold forbindelsen til dine holdkammerater vedlige. I forstår hinanden. Skriv til dem og fortæl, hvad du laver og hvordan du har det. Det øver en god formuleringsevne og det afklarer éns egne tanker. Og så er det så rart at få et rigtigt menneskebrev – også for en gammel lærer!

Læs noget – romaner, digte – det er ikke så væsentligt hvad. Hvis du ikke bryder dig om det, så find noget andet. Jeg kan godt lide Benny Andersens »Go' nu nat«. Jeg synger den for mine piger så godt som hver aften for tiden. Sidste vers lyder:

Go' nu nat, men gå nu ikke bort.
Vi har livet for os selv om det er kort.
Vi skal dele tykt og tyndt. Bare se at få begyndt –
vi er her ikke kun til pynt.
Go' nu nat og gå nu lige hjem.

Med venlig hilsen til dig og din pige
fra din kvægbrugslærer.

BERTEL STENBÆK
F. 1949. Landbrugslærer ved Høng Landbrugsskole. Formand for bestyrelsen ved Høng Gymnasium Studenter- og HF-Kursus.

Tradition og fornyelse

Henrik Berner

Med Fruerne fransk
og tysk med sin Hund,
kun dansk til sin Tjener
han talte.

Med rimelig overdrivelse opfattedes ovenstående som typisk for overklassens sprogbrug omkring år 1700 – og vel århundredet ud.

Der ligger heri en (tilsigtet) nedvurdering af det snobberi for alt udenlandsk, som ikke mindst Holberg søgte at bekæmpe. Der er tillige medtaget en social betragtning: Rangfølgen Frue – Hund – Tjener samt en tilsvarende vurdering af de 3 sprogs »fornemhed« – nederst vort eget modersmål.

Men – formentlig utilsigtet – er samtidig indbygget overklassens videre horisont. Takket være udlandsrejser, slægt- og venskabsbånd udover landegrænserne opstod en elite, som bl.a. ved sin sprogfærdighed fik åbnet for udsyn til verden omkring os.

Så det med datidens nævnte sprogbrug er altså både ondt og godt! Skal vi pleje vor skrift og tale er det nødvendigt med en balance mellem fornyelse og tradition.

I det følgende vil jeg forsøge at udrede nogle tråde omkring en for de fleste ukendt del af samfundsstrukturen, som i ca. 250 år har været et konserverende indslag i dagliglivet for i hvert fald en del af de toneangivende kredse og deres omgivelser.

Jeg tænker på majoratsinstitutionen, der ved sin begyndelse nok har begunstiget udbredelsen af fremmede sprog (vel især tysk) her i landet, og som ved sin iboende inerti har virket bremsende og konserverende på flere områder – herunder omgangsformen.

Så længe vi ved om, har jordbesiddelse været grundlaget for økonomisk og politisk magt. Krigerkasten blev til adel, som gennem tiderne tilkæmpede sig en del privilegier, herunder eneretten til besiddelse af skattefri jord.

Som udtryk for dette må ses de bestandig strengere håndfæstninger, som kongerne måtte underkaste sig – datidens forfatningslove.

Men dette tog en brat vending med de ulykkelige svenskekrige i 1650'erne. Den gamle rigsrådsadel måtte erkende, at dens politiske rolle var udspillet – af mange grunde, hvorom de lærde stadig er uenige. I stedet overdrog i første række Københavns borgere på folkets vegne den arvelige og uindskrænkede enevoldsmagt til kong Frederik III.

Den gamle danske adel så naturligvis skævt til dette, men måtte finde sig i sit nederlag og dets følger. Naturligt nok var kongen på vagt for et tilbageslag, det udviklede sig – i hvert fald for de første enevoldskongers vedkommende – til noget, der ligner en sygelig tvangstanke. Modtrækket blev i det væsentlige foretaget af den første »fødte« enevældige konge, Christian V, der kom på tronen 1670 ved faderens, Frederik III's død.

Han fulgte den gamle og prøvede regel: »Del og hersk«: I 1671 udstedtes »Rangforordningen«. Herved gives adgang også for ikke-adelige og for udlændinge til embeder med dertil knyttet rang samt ret til besiddelse af jord, der hidtil var forbeholdt den danske adel. Dennes magt blev således brudt ved besættelsen af de højeste embeder indenfor hoffet og administrationen samt hær og flåde med borgerlige og (ofte) indkaldte udenlandske kapaciteter. Nogle af de dueligste medlemmer af den danske adel blev naturligvis også benyttet i »den nye orden«, hvorved man yderligere sådede splid indenfor adelens egne rækker.

Samtidig fremkom bestemmelsen om »Grevernes og Friherrernes Privilegier« med bl.a. mulighed for godsers overgang til len samt – i forbindelse med Danske Lov 1683 – stamhuse. De pågældende jordbesiddere – adelige, borgerlige, indkaldte ud-

lændinge m.fl. – kunne herefter ved et oprettelsesdokument – »Erektionspatent« – få deres jordegods belagt med et såkaldt fideikommissarisk bånd. Herved opnåedes, at godset – nu majoratet – udelt skulle gå videre i slægten efter en nøje fastlagt arvegang (ofte mandlig, men i mange tilfælde subsidiært kvindelig), og at det båndlagte, som foruden jordegods kunne omfatte kapital og indbo m.v., blev undtaget fra kreditorers forfølgelse. Samtidig fraskrev den pågældende ejer sig den egentlige ejendomsret til de båndlagte værdier, men blev besidder deraf for sin levetid med disposition »kun« over ejendommens afkast. En ordning som nok i en vis grad kan sammenlignes med et familiefond. I konsekvens heraf opfattedes lenene (grevskaber og baronier) som »lån« fra kongen – besidderne kaldtes herefter *lens*grever/*lens*baroner – og som »lån« måtte de falde tilbage til Kronen, såfremt besidderslægten uddøde. Dette som ikke kom til at gælde for stamhusene, benævntes hjemfaldspligt.

Til oprettelse af disse majorater udkrævedes stor økonomisk formåen: Til et grevskab skulle præsteres 2.500 tønder hartkorn, til et baroni 1.000, medens et stamhus kunne nøjes med 400. I begrebet tønder hartkorn indgår en kombination af areal og bonitet. På den bedste jord medgik 2 tdr. ld. (á 14.000 kvadratalen) pr. td. htk, på den ringeste medgik 16 tdr. ld.

Herved sattes yderligere skel mellem jordbesidderne. De mere velhavende kunne således sikre deres ejendomme og disses tilknytning til deres efterslægt – og det var ofte blandt de borgerlige og indvandrerne, man fandt de bedst beslåede.

Ikke blot for jordbesidderne skete der afgørende ændringer i livsvilkårene. Med sagligt velkvalificerede ledere på alle betydende poster var der faktisk tale om en samfundsomvæltning, hvorved man blev i stand til at tilpasse alle livets forhold til nye tanker udefra. I begyndelsen har man næppe tillagt det større betydning, at sprogbrugen tog farve herefter – først omkring Struensees diktatoriske og hæsblæsende forordninger kom en reaktion, ikke mindst overfor den tyskhed, der var kommet til at dominere tankegang og sprog.

I tidens løb oprettedes en del majorater – og reglerne herfor blev også noget nuancerede. Paradoksalt nok oprettedes en del stamhuse, der var større end kravet til selv et grevskab/baroni. Det hang sammen med, at der – som nævnt – ikke krævedes hjemfaldspligt for stamhusene. I udlandet sattes ofte en stopper for en sådan »omgåelse« ved at sætte en maksimumgrænse for stamhusenes omfang. I øvrigt undlod man i en del tilfælde at håndhæve hjemfaldspligten, ligesom der forekom salg af de ellers båndlagte ejendomme – det herved indkomne provenu konverteredes til en båndlagt (»substitueret«) fideikommiskapital, ligesom skattefriheden for hovedgårdsjorden ophævedes. Men stort set bibeholdtes kontinuiteten indtil enevældens ophør med Junigrundloven 1849 – da havde majoratsinstitutionen nok også overlevet sig selv.

I tråd med tidens liberale og demokratiske tankegang forbødes oprettelsen af nye majorater, og det bestemtes tillige, at de bestående ved særskilt lov skulle ophæves og de pågældende majorater overgå til fri ejendom.

Det varede dog helt frem til 1919, før en sådan lov blev gennemført – og til megen forbitrelse for majoratsbesidderne. Thi i forbindelse med overgangen til fri ejendom krævede loven, at der skulle erlægges særdeles følelige afgifter: For majorater med hjemfaldspligt 25%, for øvrige 20% af de samlede værdier plus en tvangsmæssig afståelse af 1/3 af majoratsjorden til udstykning til husmandsbrug – dette dog mod ekspropriations-erstatning. Af de resterende værdier båndlagdes 2/5 for de 2 nærmest arveberettigede, hvorved der opnåedes en overgangsordning.

Ialt afløstes således 76 majorater (og 36 substitutioner). Den store økonomiske åreladning i forbindelse hermed bevirkede, at en stor del af disse godser opløstes, hvilket igen i vidt omfang har lagt grunden til det netop i år påpegede problem om opretholdelsen af kulturværdierne på vore herregårde.

Mens en af hensigterne ved etableringen af majoratsinstitutionen oprindelig var en svækkelse af den gamle danske adels

magt og position, udviklede systemet sig gennem de c. 250 år, hvori det bestod, nok mest til et værn for de pågældende jordejendomme – og disses besiddere. Herpå tyder bl.a. den nævnte opløsning, der er konstateret siden afløsningerne i 1920'rne.

Det er usikkert, i hvilket omfang alt dette gennem årene har påvirket sprogbrugen. Ved ordningens begyndelse begunstigedes i nogen grad indtrængen af især tysk ånd og tale – dette er formentlig taget af i tidens løb. Men med ophævelsen af majoraterne er i hvert fald et konserverende led i samfundsstrukturen faldet bort – og hermed måske tillige sket en forrykkelse i balancen mellem fornyelse og tilbageholdenhed i sprogbrugen.

HENRIK BERNER
F. 1918. Kammerherre, civil.ing. Formand for BYFO - Bygnings Frednings Foreningen. Har skrevet »Vandkunst på Clausholm«, artikel i »Historisk Aarbog fra Randers Amt«, 1977 og »Havesalen på Clausholm«, Forlaget Visoprint 1985.

Sproget på søen

Henrik J. Bredsdorff

I

Som dreng er jeg opvokset i Korsør. Havnen, vandet og færgerne har altid tiltrukket mig. Vi boede nær ved stranden og havnen. Når min bror og jeg var lagt til køjs om aftenen, kunne vi, når det var stille, ligge og bestemme færgerne på motorlarmen. »Christian« var dampfærge og lydløs, men dampfløjten tog man ikke fejl af. Vi kunne så bryde ud: der har vi »Freja« og »Fyn« med sin hyggelige brummen, eller »Heimdal«, som slet ikke kunne forveksles.

Den sommer da jeg fyldte seks år, begyndte jeg at sejle. Min far havde købt en pram med tjæret bund til os drenge. Siden den dag kom vi ofte våde hjem fra stranden. Vi deltog nemlig i mange drabelige søslag, der tit endte i vådt tøj.

I vintre med is trak stranden også. Så sjunsede vi, det vil sige vi sprang fra isflage til isflage. Jo mindre flagerne var, desto morsommere. Hvis vi blev våde, var det bare hjem i stærkt rend. Det skete at jeg måtte ligge i sengen, når der ikke var mere tørt tøj.

Når prammen havde fået tjære i foråret, skulle den altid ud ved en pæl for at synke. Den skulle »sætte sig« som vi lærte at sige. Træet udvidede sig, og da vi et par dage efter lænsede prammen, var den helt tæt.

Sejladserne begyndte igen, og var det ikke søslag, så var vi måske på fiskeri. Det skete også, at vi var på opdagelsesrejse ud over et stort hav, og ind mellem farlige skær. Fiskerne på stranden kunne i vores fantasi hurtigt forvandles til farlige indfødte, som ventede på os.

Der hørte mast og sejl til prammen, men det havde vi drenge ikke adgang til. Sejlet havde min far forsvarligt låst inde. Menin-

gen var, at når vi havde bevist, at vi kunne svømme 200 meter – ja så måtte vi begynde med sejl.

Jeg var otte år, da jeg fandt på råd. Min mors køkkengardiner havde jeg syet sammen til et stort vikingesejl. Det var fralandsvind og den var frisk. Vi var tre drenge ombord, og jeg styrede med en åre. Stolt var jeg, da vi rundede den nordlige bølgebryder. Her stod folk og måbede, da vi strøg forbi, det passede mig godt.

Da vi var nået et stykke ud, blev søen krap. Sejlet var kun egnet til medvind.

At sejle tværs af vinden for at nå land var ikke muligt. Sejlet havde sat sig fast i toppen af masten og var umuligt at få ned. Det gjorde det heller ikke lettere at ro.

Nu var vi ude i strømmen, og søen kom fra flere sider. Jeg har nok været noget bleg om næbet.

Pludselig dukker der en fisker op i en stor motorjolle. Han havde fået øje på os, og kunne hurtigt se, hvordan en sådan udflugt kunne ende.

Han tog os på slæb. Jeg var noget slukøret, da vi lidt senere blev trukket forbi den nordlige bølgebryder. Min mors køkkengardiner var flænset i en lang hale i toppen af masten. Folkene stod endnu på bølgebryderen. Der var kommet flere til, men jeg kiggede den anden vej.

Fiskeren fortalte min far om vores udflugt, og så fik vi en ordentlig omgang. Masten blev gemt væk, og kom først til syne nogle år efter. For nu havde vi lært at svømme. Så var det slut med årerne, stort set.

Drenge og ungdomstiden blev på enkelte år undtaget præget af sejlads i forskellige sejljoller. Langfart på store skibe trak ikke i mig i de år. Dog husker jeg tydeligt de første Liberty skibe, som kom til vores havn efter krigen. De gjorde et særligt indtryk på mig.

Det var som om vi pludselig kunne se ind i en helt anden verden.

Der blev et utroligt liv på kajen. Søfolk, sorte og brune, og de

kom helt der udefra de varme lande. Her så jeg de første bananer, og jeg kendte en dreng som havde fået et stykke tyggevoks, som vi kaldte det.

Han tyggede hver dag på det, så det holdt kun en uge.

Min kammerat begyndte at samle på fremmede cigaretmærker. Jeg husker især et farvestrålende et. Det var med en sømand og en redningskrans.

Fra midten af tresserne sejlede jeg på langfart. Det var at sejle til søs, som man sagde. Jeg var i begyndelsen af tyverne og udlært som radiomekaniker, men blev mønstret som elektriker. Det var så nemt dengang selv om man ikke var lige inden for faget. Min tid til søs blev til en periode på tre år.

Fra starten havde jeg nok et noget romantisk forhold til det at sejle på langfart. Frihed – smukke og spændende oplevelser i fremmed havn. Det står tydeligt for mig, da jeg første gang udmønstrede. Jeg stod og følte mig som verdensmand på Landüngsbrücken i Hamburg. Nu ventede jeg på en slæbebåd som kunne bringe mig ombord på det skib, jeg skulle opleve verden fra det næste års tid.

Lidt senere fik jeg besked om at mit skib var forsinket på grund af tåge og først forventedes at ankomme næste morgen tidlig. Som verdensmand passede det mig fint. Jeg havde fået forskud på hyren. Og hvorfor ikke begynde at opleve verden med Hamburg. Jeg mødte nogle gode folk på et gasthaus. De fortalte mig straks, hvilke steder jeg absolut ikke skulle gå hen. Der ville jeg nemlig komme galt afsted og miste alle mine penge.

Det behøvede vel ikke at gå så galt, tænkte jeg, og som gammel Korsørdreng skulle jeg nok kunne klare mig.

Nå – jeg kom hurtigt galt afsted, og mistede alle mine penge. Logi for natten havde jeg ikke tænkt på. Så jeg måtte nu gå rundt på Hamburgs gader og stræder til den lyse morgen for at holde varmen. Det kaldes at gå »brandvagt«.

Tidligt om morgenen forlod jeg Landüngsbrücken med en slæber ud i Frihavnen, hvor mit skib, det 10.000 tons store M/S »Tucana«, nu var ankommet. Da jeg satte foden på »Tucana«s

dæk, følte jeg lige straks en vis bekymring. Årsagen til min bekymring var de 12 eller 14 elektriske lossespil, som jeg nu så. Det var jo blandt andet dem jeg skulle kunne reparere og vedligeholde.

Kort efter stod jeg på mit kammer i færd med at pakke køjesækken ud, da døren går op. Det var førstemester, en lille bredskuldret mand, med duknakke. Der var ikke noget med goddag og velkommen ombord. Det lød bare gnavent: »Så tørner vi til elektriker, vi har en pumpe der ikke kører. Du taler med andenmester, han er nede i »hullet««, det var maskinrummet. Det blev arbejdsmæssigt nogle hårde dage i Hamburg.

Vi kom til søs, og der kom en dejlig ro over skibet. Første rejse gik helt ned til Iquique på vestkysten af sydamerika, det er Chile. Det gav mig god ro til at sætte mig ind i mit arbejde. Vi fik næsten en måned i søen.

Arbejdet ombord var jeg glad for og jeg gjorde meget for at sætte mig ind i det. Da førstemester efterhånden erfarede det, fik jeg det tåleligt med ham. I starten var førstemester over mig som en høg. En dag med godt vejr i kanalen havde jeg overhalet en blæser, den stod oppe på båddækket. Da jeg er færdig, samler jeg mit værktøj, og går hen og læner mig ud over siden, jeg ville se Dovers hvide klinter. I det samme står førstemester lige bag mig, med en gnaven hentydning: »Trikker, nu skal du altså være sikker på at gelænderet kan holde«.

Vi var 32 mand ombord, fordelt på 6 forskellige messer. Messen er det sted, hvor man først og fremmest spiser, og ind i mellem opholder sig på frivagten.

Ingen var i tvivl om, hvilken messe man hørte til. I hvert fald ikke ret længe.

Øverst oppe i salonen spiste skipperen og maskinchefen, den sidste blev altid omtalt som chiefen. Det skete, at de var på kant med hinanden, så spiste de hver for sig på deres kamre. Maskinmestre og styrmænd samt telegrafist, det var officererne, de havde deres egen messe. Hovmesteren eller høkeren hørte også til her i officersmessen. Men han spiste gerne sammen med kokken i kabyssen.

I assistentmessen for maskinassistenter og elektriker, var vi fem. På »Tucana« fik vi fem det godt med hinanden. Vi havde hver vores kammer på samme gang, og var meget sammen i messen på frivagterne. Tit sang vi i vores messe, og vi fik et fantastisk tillidsforhold. Efterhånden blev det almindeligt, at vi skiftedes til at læse hinandens breve højt. Men da havde vi også været længe i søen.

Den gode stemning i assistentmessen sluttede dog brat efter seks måneder. En assistent afmønstrede, han havde været ombord i næsten to år. Til afløsning fik vi en ny mand, som viste sig at være en dårlig kammerat. Fra den tid kom vi kun i messen for at spise, fællesskabet og den gode stemning forsvandt.

Os fra assistentmessen blev regnet for en slags underofficerer. Vi boede midtskibs som de ovenfor nævnte, og det indebar særlige rettigheder. Man havde kammermand og messemand til opbakning og servering. Vi havde også frit køb af øl og spiritus hos høkeren.

Henne agter boede matroser og fyrbødere, det var mandskabet. Matroser og fyrbødere havde hver deres messe. Endeligt var der en fælles messe for kammerfolk, messemænd og drenge.

Agter havde man ikke ret til køb af spiritus. Øl var på ration.

Der var et stort personligt skel mellem messerne midtskibs. Det, vi havde sammen, var normalt begrænset til det rent arbejdsmæssige. Mellem agter og midtskibs var der igen et meget stort skel. Officerer og mandskab talte ikke bare sådan i almindelighed sammen. Det brød man sig gensidigt ikke om.

Arbejdsopgaverne blev fordelt hver morgen. Det gik altid kommandovejen. Førstestyrmand til bådsmanden. »Bådsen« fordelte så arbejdet på de øvrige matroser.

I maskinen talte førstemester med donkeymanden, som gerne var den ældste og erfarne fyrbøder. »Donkey« fordelte arbejdet mellem sig og de øvrige fyrbødere. Fyrbødere eller motormænd er dem i maskinen der laver alt det tunge og beskidte arbejde.

Som elektriker skulle jeg hver morgen møde hos førstemester

i maskinen. Her fik jeg gerne lidt ekstra arbejde til min daglige rutine.

I starten kunne en ordre på eftersyn lyde som en hel rebus for mig. F.eks.: Styrmanden vil ha' dig til at skifte lamper ud i juletræet, det er det stavir der står oppe på monky island. Oversat: Juletræet var en mast med forskellige navigationslys. Monky island var øverste dæk. I begyndelsen måtte jeg tit til førstemesters ærgrelse be' om en forklaring på de mærkelige ord.

Mit arbejde som elektriker gav mig en god mulighed for at overskride mange af de skel, vi havde ombord.

Det kunne så både være på godt og ondt.

Vi var omkring Azoerne, vejret var godt og jeg havde set de første fregatfugle. Jeg var ved at overhale et af lossespillene agter. To matroser var i gang med at hænge maling til tørre, som de kaldte det, når de malede. Det var »Fidusen« og »Kaninen«. Så siger »Fidusen«: »du trikker, ka' du ikke hjælpe mig og »kaninen« med en flaske skarpt. Jeg mener, trikker du kan jo få alt det sprut du vil ha'. Du får selvfølgelig de par dollar den koster, og så har du den glæde at hjælpe to matroser af med deres halsbrand«. Jeg skrev en bon til høkeren på en flaske Johnny Walker, og så værsgo'. To matroser brændte søvagten af den nat.

Førstestyrmand havde været agter og her set en tom Johnny Walker i matrosmessen. Det var mystisk med den flaske for henne agter plejede de ikke at gemme den slags så længe, vi havde jo været næsten otte dage i søen.

Før middag blev jeg kaldt op hos høkeren, her sad førstestyrmand og førstemester. Foran sig på bordet havde høkeren lagt nogle boner. Det var mine. Der var en på tandpasta og sæbe, 2 øl og så den med Johnny Walkeren. Nå, jeg måtte gå til bekendelse med det samme. Og så var der lukket for salg af stærkt spiritus til elektrikeren.

»Det er sgu da heller ikke til at holde ordentlige folk i skivene« sagde førstemester, og så bebrejdende på mig. Det var ikke rart at stå skoleret på den måde. Jeg var lige glad med spiritusen. Det har jeg aldrig haft lyst til at drikke i søen.

Senere mødte jeg chiefen på båddækket, her gik han ofte rastløst frem og tilbage. »Det var jo ikke så godt elektriker,« begyndte han. »Sådan er det. Jeg har altid sagt til mine unge mestre og assistenter: Hold jer fra dem henne agter, der kommer aldrig noget godt ud af det bekendtskab.«

Selv om folkene henne agter ikke alle var af guds bedste børn, så fik jeg dog her lært nogle prægtige mennesker at kende. Det førte også andre ting med sig. Jeg fik lært at sy sejldug og lave wiresplejsning, noget jeg senere fik meget glæde af.

Donkeymanden – Rinaldo, han var fra Chile, en mand på et halvthundrede år med et pragtfuldt humør. Han lærte mig de første spanske gloser. Jeg husker ham på varmen med svedeklud om halsen og hårdt arbejdende, men altid med et muntert blik i øjet. Synge og spille kunne han også, og når han gjorde det blev jeg både glad og vemodig. Dæksdrengen elskede også hans sange, og efter en af de vemodige, skete det, at han fik tårer i øjnene. »Det er alt den tobaksrøg«, sagde »dæks« og snøftede.

Ofte har folk spurgt mig: Hvorfor kalder I ham donkeymanden.

Jo – det kommer fra de gamle, og helt store sejlskibe. Her havde man store trækspil til at lette ankeret med, og til at hejse de store tunge sejl. Trækspillet krævede jo mange mand. Så fandt man på at få et æsel ombord. Det blev spændt for trækspillet, når der var brug for det. Manden, der passede dyret, kom så helt naturligt til at hedde donkeymanden.

Senere fik man dampspil ombord. Æslet kom i land, og i skibet monterede man en lille kulfyret kedel, som kunne levere damp til spillet. Donkeymanden blev ombord, og han blev nu den, der sørgede for, at der var tryk på kedlen, når der var brug for det. Kedlen kom til at hedde donkeykedlen, som man også i dag kalder den lille hjælpekedel, der findes i moderne skibe.

Måske var donkeymanden på de store sejlere den tidligere shantymand. Den tanke er ihvertfald nærliggende for mig, når jeg tænker på vores glade donkeymand, Rinaldo fra Valparaiso.

I et af dækshusene havde jeg min elektriker shop, men der var

også en shop nede i maskinrummet. Så vidt det var muligt arbejdede jeg fra den på dækket. Tømmermanden havde sin shop i den anden side af dækshuset. Vi var sådan en slags naboer, og kom begge over hele skibet.

Han var en lun fyr, der altid havde en lille historie at fortælle. En dag står han og er ved at sætte en stol i stand, det er en af de fine oppe fra salonen. »Ja det er sgu sjov nok. Når jeg står og banker noget af det pindeværk sammen vi kalder stole henne agter, ja så har førstestyrmand gerne en bemærkning klar. Det er altid noget med at: der har nok været drukgilde henne agter. Skal jeg så lave en stol som denne her fra salonen så hedder det sig at der har været party. Sådan er der så meget,« sagde tømmermanden med et blink i øjet.

Vi fik en del dårligt vejr efter at vi havde passeret Azoerne. Det var fantastisk så lille »Tucana« blev i de kæmpestore og grå Atlanterhavsbølger. Det var et flot syn, men efter fire døgn var jeg glad, da stormen lagde sig. Det blev meget trættende med den evige slingren. Værst var det nok for kokken og messefolkene.

Kokken bandede slemt inde fra kabyssen en dag vi tog en kraftig overhaling. Den middag manglede suppen.

Høkeren fik altid kokken til at lave suppe som den ene af retterne. Suppe og suppe, hvad enten vi var på varmen eller kulden, og som her hvor himmel og hav var i et. Selv om suppen for det meste kom ind på bordet i messen så skete det, under en overhaling at den kunne fortsætte over i sofaen eller på dørken.

Det var heller ikke let at være kokkefar som vi kaldte kokken i assistentmessen. Han kom tit i vores messe og fortalte historier. Kokken var en ældre mand, havde sejlet under krigen. Her havde han oplevet at blive torpederet flere gange. Det prægede stadig hans nerver.

Maden på et skib ser alle hen til med stor forventning og er den ikke rigtig god, så har kokken pludselig hele den øvrige besætning på nakken. At gøre alle tilfredse er jo en umulighed. Tit så jeg en matros stikke hovedet ind gennem halvdøren til kabys-

sen og råbe til kokken: »Hvad fanden var det for en gang hundeæde«. Officererne midtskibs var knap så kontante, nogle af dem lod messemanden få en lille lap papir med ud til kokken. Her var så skrevet en lille kritik, og den var sjældent god.

Juleaften kom der sort røg ud fra kabyssen. Høkeren var ophidset da han smed juleænderne ud over siden, de lignede briketter. Kokken var faldet i søvn på »fuldehylden« som vi kaldte den lille sofa langskibs i kamrene. Øl var herefter på ration til kokkefar, og der gik en rum tid før han genvandt sit humør.

Det sidste år jeg sejlede på langfart, blev på et af rederiets tankskibe. Her oplevede jeg en gammel tradition blive brudt. I stedet for kammer- og messemænd/drenge, hyrede rederiet nu kvinder. De kaldes stewardesser. Mange ombord var skeptiske. Jeg husker især en gammel trediestyrmand, som ganske kort, men præcist gav sin mening til kende: »Alt, hvad der ikke kan pisse over siden, det skal i land«.

I 1982 var jeg ombord i et dansk fragtskib en måned. En del er forandret, nu er man delt op i bare to messer. Der er heller ikke så mange folk ombord når man sammenligner med tresserne. Det sidste undrer vel ikke. Men det slog mig, hvor meget afstand der stadig er mellem mandskab og officerer. Sproget og tonen ombord mindede meget om den jeg oplevede for mere end tyve år siden på »Tucana«.

Da jeg var ung, følte jeg ofte at eventyret eller lykken måtte findes langt ude i verden. I dag er jeg i stand til at føle en stor glæde ved den naturoplevelse, det er bare at sejle min gamle 25 fods træbåd mellem Langeland og Ærø.

Tanken har så slået mig: Det er ikke et spørgsmål om hvor langt eller hvor hen jeg sejler, men hvad jeg evner at få ud af det, som nu omgiver mig.

HENRIK J. BREDSDORFF
F. 1949. Radiomekaniker.

Sproget i luftfarten

Fritz W. Bistrup

1.

Det var ordene »tygge« og »tykke«, der udløste dette lille drama – joh, det var et lille drama.

Det foregik på en Marinestation. Stedet hedder –– nåh ja, det er der vist forbud mod at give oplysninger om. Men det var en lille marinestation. Alle ombord kendte alle andre, og da den lå på Grønland, var der ikke rigtig nogen forskel på arbejdstid og fritid. Derfor havde alle kendskab til alle begivenheder i området, og da stedet kun sjældent havde forbindelse med omverdenen, var stedets egne begivenheder af interesse, næsten uanset deres betydning.

Der var en fjord som skiftede udseende efter vejret. Fjorden havde sin farve efter himlen eller stormskyerne eller sneskyerne og sommetider efter solskin på sommerens blomster, urter og græs på bjergsiderne og i dalen.

Husene havde farver, alle regnbuens farver. De lå, var der mange der mente, uden rigtig plan, men det var en fejltagelse, for de lå dér, hvor terrænet bød sig til.

Der var flagstang og salutbatteri og lige bag ved lå et hus af betydning, tydeligt et hus for en standsperson. Herfra så man fjorden, bjergene, isskodserne og isbjergene når der var nogen, og stod man mellem huset og flagstangen var alle de andre huse og anlæg, veje og biler og mennesker og aktiviteter ude af syne.

Det var sommer. Luften var som krystal, ingen vind, og selv om flaget hang slapt ned, var billedet perfekt: Fine farver og storslåede konturer. Det var også morgen. Der var utvivlsomt aktiviteter alle steder i skibe og fartøjer, blandt officerer og mandskab og i de få familieboliger, hvor børnene skulle i skole eller, for de yngste, ud og lege.

Dramaets personer var en mand og en dreng. Drengen var fire-fem år gammel og hed – men vi må vist hellere tage manden først, det er vist mere korrekt.

Manden var admiral. Han var den øverste af alle på dette fjerne sted. Han havde store og vigtige opgaver, og derfor havde han mange dygtige, veluddannede og pligtopfyldende mennesker samlet i en stab. De skulle tage sig af indgående og udgående sager, og de skulle søge oplysninger om alle mulige og umulige forhold og bearbejde dem. Især havde han en adjudant, som var hans personlige og nære medhjælper og ledsager.

Admiralen var en flot og elegant mand med en glimrende tjeneste bag sig og nu aktiv i en betydningsfuld og spændende stilling. Han var selvfølgelig ikke helt ung, men han var spændstig og rank. Han var ikke høj, men han var bredskuldret og slet ikke mager; han var sandelig heller ikke tyk – men han var opmærksom på farerne ved hyppige og veldækkede borde, som jo var et nødvendigt indslag i så stor en stilling. Han var måske lidt rund – men ikke tyk.

Drengen var fire-fem år. Han var en dejlig dreng, sund, stærk og velbygget. Hans øjne var store og blå og strålende, og sammen med hans fregnede næse og tætte blonde hår gav de et billede af det, han var: Et ungt menneske som syntes, at det var en vidunderlig og pragtfuld verden, som han var forpligtet til at udforske og tage del i, og som – syntes han – var befolket med spændende og forskelligartede mennesker med besynderlige pligter i overraskende og barske sammenhænge. Men de var, fandt han, venlige og omsorgsfulde, og han kendte dem alle, – kokken, tømmermanden, kutterchefen, doktoren og alle de andre voksne og ikke voksne, kvindelige og mandlige indbyggere af hans univers.

Hvad hed han? Nå ja, men det går vist ikke an at røbe det, så lad os kalde ham Severin. Severin var venlig, velopdragen og til og med høflig og åben af natur. Severin var søn af adjudanten, så han vidste godt, at nogen var finere end andre og at nogen var meget fine: Næstkommanderende, kokken og skolelederen, og

der var også en seniorsergent og mange andre. Hans far og mor lærte ham høflighed: Man siger goddag eller godmorgen, første gang man i dagens løb møder én af dem, der bor heroppe.

Det var altså tidligt på dagen, og admiralen havde klædt sig omhyggeligt på. Hans sko var pudset blanke og skinnende, hans uniform var nypresset og nybørstet, skjorten var nyvasket og skinnende hvid bag den marineblå jakke og det sorte slips. På kasketten blinkede emblemet og guldbroderiet, og det hvide huebetræk afsluttede den elegante fremtoning. Han havde røget sin morgencigaret, og da han skulle mødes med sin stab, havde han åbnet en pakke tyggegummi for at sikre, at han virkede frisk og veloplagt. Han stod der og betragtede verden og tyggede tyggegummi.

Severin havde længe været i gang. Han havde løbet op og ned ad de grønne skråninger. Han havde sikret sig, at matroserne havde været til morgenparade – til baksmønstring – og at de store børn var kommet rettidigt i skole. Han havde også betragtet banjermesteren, der skældte ud og snerrede og råbte højt, så han drejede til venstre ned ad vejen med de gule tønder – som stak ovenud af sneen om vinteren – og derefter til højre forbi radiostationen, og så stod han ved flaget og huset og salutkanonerne, og der stod altså en mand.

Severin ved godt, at han skal sige godmorgen eller goddag. Men det er lidt tamt. Han vil sige godmorgen arkitekt eller godmorgen sergent eller godmorgen garagemester, men han kan ikke huske, hvad det nu er, han hedder. Han vil gøre det rigtige og navnene farer gennem hans hjerne, men han synes ikke, at nogen af dem rigtig passer.

Han kigger op, ser at den fine mand står og tygger tyggegummi, og så siger han: »Hej, tyggemand«.

Admiralen kigger ned og ser en lille dreng, der siger: »Hej, tykke mand«. Hans åsyn formørkes utvivlsomt. Et ømt punkt er ramt.

Der var ingen der ville karakterisere ham som kolerisk, men admiralen havde temperament, og så var han jo vant til, at om-

verdenen ligesom tilpassede sig til hans verdensbillede.

Der foreligger kun spredte efterretninger om hvad der videre skete og slet ingen om, hvad admiralen sagde.

Det forlød, at admiralen talte med adjudanten, som måtte gå i enrum på sit kontor, hvorfra der kom lyde, som kunne være heftig gråd eller måske undertrykt latter.

Det forlød også, at adjudanten straks efter talte med sin kone, som arrangerede et børneselskab med lagkage og sodavand. Severin fik anvist nogle spændende jagtmarker i den anden ende af det lille samfund.

For ham var »tyggemanden« en virkelighed. For admiralen – nå ja, han så sig i spejlet, og for ham var virkeligheden at han ikke var tyk – om igen, at han ikke var for tyk.

2.

For at blive admiral skal man være uddannet som sømand og navigatør og desuden i en stor mængde andre fag.

For en sømand, og ikke mindst for den sømand, der også er navigatør, er virkeligheden meget påtrængende. Han – eller hun – er nemlig omgivet af havet med dybt vand og lægt (lavt) vand, med grunde og skær, med strøm og idvande, med tåge, storm, bølger, is og med andre skibe og fartøjer.

Og skibet skal det rigtige sted hen, det må ikke gå på grund eller kollidere med andre skibe eller ramle ind i kajen, når det skal fortøje i havnen.

Navigatøren skal kunne navigere og manøvrere og hertil skal hans besætning – f.eks. udkiggeren og rorgængeren – hjælpe ham. Det kræver opmærksomhed, samarbejde og evnen til lynhurtige reaktioner. Og skibets kaptajn – skibschefen – skal koordinere indsatsen i alle døgnets fireogtyve timer og så længe togtet varer. Han skal sørge for skibets og mandskabets sikkerhed og tillige for mandskabets velfærd – en anden forudsætning for at skibet kan virke.

Det kræver, at der ikke må være tvivl om sammenhængen

mellem sprog og virkelighed. Ord og begreber skal ikke alene være éntydige, men de skal også være brugelige i det særlige miljø, altså også om natten, i storm eller tåge og under forhold med uundgåelige ricisi. Og sproget skal være fælles for alle ombord, høj som lav, og uanset hvilken opgave i samarbejdet den enkelte skal varetage.

Det drejer sig ikke alene om særlige ord – sådan er det vist på alle arbejdspladser – men også om særlige sætninger og ind imellem også om tonefaldet i det der bliver sagt.

Ombord i skibet taler man om skrog, om køl og stævn, om dæk og master med stag og vanter, fald og skøder, barduner og halse. Og der må naturligvis ikke være tvivl om hvilket fald eller skøde der skal arbejdes med, når skibet skal manøvreres. Man går på et dæk, når man er oppe i den friske luft, men ellers går man på dørken og skal passe på ikke at slå hovedet op i dækket, som altså nu er loftet, når man er »om læ«.

Udkiggeren skal varsko når han ser noget og angive retningen: »Motorskib en streg agten for tværs om bagbord«. Det er helt forståeligt for enhver, og udkiggeren siger det ikke, han råber det ikke, nej – han synger det ud. Og kan navigatøren på broen ikke høre ham, så be'r han ham om »at synge ordentligt ud«.

Når skibet anduver en fremmed kyst, sættes en god sømand til at lodde vanddybden, og den måler han ude fra bakken (den forreste del af skibet) og synger: »Ooootte meter og iiiingen bund« eller hvis der er ni eller ti meter, så synger han: »Najne meter« eller »Talje meter«, for man kan ikke altid høre forskel på ni og ti, og man kan da slet ikke synge ni eller ti, og bliver der ikke sunget, kan man ikke høre det oppe på broen.

En sømand siger heller ikke »her« når hans navn bli'r råbt op ved en mønstring. Han siger »Halløj«, for det kan synges, når stormen larmer. (Jeg tror forresten, at soldaterne på Bornholm også bruger halløj i stedet for »her«).

Rorgængeren styrer skibet. Og det er naturligvis meget vigtigt, at han gør netop dét, som chefen ønsker. Så når kursen bli-

ver beordret – f.eks. kurs 315 grader – så skal rorgængeren ikke sige: »Javel, det skal jeg nok styre« men han skal blot gentage »kurs 315 grader«, og når skibet er på kurs, så melder han: »På kurs«. Det er kort, klart og stilfærdigt.

Sommetider gjordes og sagdes i gamle dage ting, som havde et helt rituelt præg. Før dagens hovedmåltid om bord i orlogsskibe (endelig ikke »orlovs«, det er noget helt andet) bankede en ordonnans på døren til chefens kahyt og foreviste et lille bræt, hvorpå der med kridt stod en dato og en signatur og så sagde han: »Melder chefen at uhrene er trukket! Tillader chefen at mandskabet skaffer (spiser)?« En melding og en forespørgsel. Hvis chefen sagde ja, og dét gjorde han, afleverede ordonnansen »uhrbrættet« til kokken, som først nu »bakkede op« (gjorde maden klar til udlevering) og banjermesteren (den officer, der normalt »kommanderede« med hele besætningen) eller én af hans hjælpere gav opmærksomhedssignalet med bådsmandspiben og varskoede: »Skej ud overalt« (hold inde med igangværende arbejde). Bakstørnene (de, der skulle hente maden til deres kammerater) gør klar til skafning«.

Her var skibets sikkerhed, nemlig at søuhrene var trukket og kontrolleret, kædet sammen med mandskabets velfærd eller ihvert fald dets sult, for kokken måtte ikke bakke op, uden at uhrbrættet hang på sit søm i kabyssen, og chefen gav ikke tilladelse til skafning, før han var sikker på, at søuhrene var trukket. På den måde var der mange til at gøre vrøvl, dersom uhrbrættet ikke var på plads; så søuhrene blev altså altid trukket og kontrolleret til tiden.

3.

Virkeligheden i et skib har ændret sig. Sejlene – og måske masten – er væk. Søuhret, sextanten og meget andet er vel erstattet af elektroniske hjælpemidler, og der skal nok være et »nyt sprog« svarende til disse forhold.

Men det er måske mere rimeligt at kigge på resultaterne af

denne tekniske udvikling ved at gå ombord i en flyvemaskine, et fly, som principielt har den samme problemstilling som skibet, men hvor sprog og virkelighed får sine særegne mønstre, f.eks. når piloten og flyvelederen samarbejder om en start eller en landing. Mønstret er det samme, hvadenten der er tale om en jumbo-jet med hundredevis af passagerer eller en jetjager med bare én ombord: Piloten.

Også her er det vind og vejr, havnens (lufthavnens) tilstand, andre fly i området, tidspunkter o.s.v. der påvirker adfærd og samtale, men alt går naturligvis meget, meget hurtigere. Det skal være mere præcist, for der er ikke plads til misforståelser, og da slet ikke, hvis det er et fly, der skal lande på et hangarskib i høj sø, eller en redningshelikopter med syge eller sårede, der midt om natten i Nordatlanten skal lande på et lille inspektionsskibs helikopterdæk.

Lad os lytte til en ganske almindelig samtale mellem piloten og flyvelederen:

Situationen er den, at et fly — lad os kalde det »Danish Airforce six-seven-eight« — er »under kontrol« af flyvekontrolmyndighederne i Kastrup. Flyet skal lande på flyvepladsen i Værløse, hvor flyvelederen er parat til at »overtage kontrollen«.

Kastrup fortæller Værløse, at et fly er på vej, og be'r piloten melde sig til flyveledelsen i Værløse på den eller den radiofrekvens.

Der udspiller sig nu følgende samtale mellem »pilot« og »tårn« (lig med flyveledelsen):

Pilot (a): Værløse control. Six-seven-eight.

Tårn (b): Danisk Airforce six-seven-eight.

Tårn (c): Cleared Victor Lima Lima.

Tårn (d): One-five-zero-zero feet.

Tårn (e): Q N H (udtalt kju-enn-atsch) one-zero-one-two.

Pilot (f): Six-seven-eight.

Pilot (g): Cleared Victor Lima Lima.

Pilot (h): One-five-zero-zero feet.

Pilot (i): Q N H 1012.

Pilot (j): Leaving flighlevel Seven-zero.

Der er iøjnefaldende særheder i denne samtale.

Først og fremmest har vi to danske fra flyvningens verden, som ikke taler dansk men en slags engelsk eller amerikansk. Samtalen kan naturligvis føres på dansk, men det er nok sjældent, at det gøres blandt professionelle. For piloten, der med sit fly farer gennem luften, er grænser – landegrænser som sprog-grænser – ikke særlig mærkbare. I flyvningens verden klarer man sig kun med et sikkert kendskab til og med a'jour førte færdigheder i »engelsk«. For sømanden gælder naturligvis lignende forhold, når sejladsen går til fremmede havne.

Dernæst er der her en parallel til kaptajnens og rorgængerens samtale om skibets kurs: Piloten gentager flyvelederens instruktion. I flyvningens verden er sikkerhed – Flight-Safety – allerøverst på spisesedlen. Der må ikke være tvivl om, at piloten befinder sig i den korrekte højde, både i forhold til jordens overflade og til andre fly.

For det tredie er samtalen meget kort. De ti sætninger (a til j), som samtalen består af, vil normalt kunne gennemføres på omkring et halvt minut. Medens samtalen føres, har flyet bevæget sig ca. 3,5 km gennem luften – hvis det flyver med 250 knob = 250 sømil i timen = ca. 460 kilometer i timen. Det gælder derfor om at føre korte samtaler.

Hvis vi nu »oversætter« samtalen, sætning for sætning, så lyder den måske således:

Pilot (a): God dag Værløse (eller måske go'dav eller hej). Det er flyvevåbnets – her kommer flytypen – nummer sekshundrede og otte og halvfjerds.

Tårn (b): God dag -- o.s.v.

Tårn (c): Du kan flyve ind mod det radiofyr (den tacan-station) der har kendingsbostaverne, V for Victor, L for Lima og L for Lima.

Tårn (d): Du skal forlade din nuværende flyvehøjde på syvtusinde fod og flyve i ettusinde fem hundrede fod.

Tårn (e): Juster din højdemåler til ettusind og tolv Hecto-Pas-

cal svarende til trykket ved havets overflade.

Pilot (f): Tak skal du ha' (gamle ven) fra 678.

Pilot (g): Jeg er blevet godkendt til Victor-Lima-Lima og –

Pilot (h): Klareret ned i 1500 fods højde.

Pilot (i): Min højdemåler skal indstilles på ettusinde og tolv Hecto-Pascal.

Pilot (j): Jeg forlader nu flyvehøjde syvtusind fod (og underforstået: Jeg flader ud i ettusindefemhundrede fods højde).

Nu begynder piloten nedstigningen fra 7000 fod til 1500 fod, og under denne proces fortæller flyvelederen lidt om forholdene på Værløse.

Tårn (k): Six-seven-eight.

Tårn (l): Runway one zero.

Tårn (m): Wind one one zero degrees, one four knots.

Tårn (n): Visibility fifteen kilometers.

Tårn (o): Clouds two octas 1500 feet and six octas 3000 feet.

Tårn (p): (Her gentages evt. Q N H).

Tårn (q): Trend no sig.

Tårn (r): Expect –– approach.

Disse oplysninger gentages normalt ikke af piloten, men han kan naturligvis spørge, hvis han er i tvivl.

Det der siges her er bl.a. følgende:

Tårn (k): ––

Tårn (l): Du skal bruge landingsbanen der går i (kompas) retningen 100 grader.

Tårn (m): Vindretningen er 110 grader og vindstyrken 14 knob.

Tårn (n): Sigtbarhed er 15 kilometer.

Tårn (o): I 1500 fod er to ottendedele af himlen dækket af skyer og i 3000 fod er der seksottendedele.

Tårn (p): ––

Tårn (q): Der er ikke udsigt til afgørende ændringer (significant changes) i vejrforholdene.

Tårn (r): Vi forventer, at du anflyver til landing ved hjælp af

—— (f.eks. flyvepladsens overvågningsradar eller præcisionsanflyvningsradaren).

I mellemtiden har flyet forladt sin oprindelige flyvehøjde, og når piloten flader ud i 1500 fods højde så melder han:

Pilot (s): Værløse Six-seven-eight level one-five-zero-zero feet.

Tårn (t): Six-seven-eight.

Naturligvis er procedurerne meget mere omfattende og dækker mange andre normale og unormale situationer. Men helt afgørende er det naturligvis, at sproget og virkeligheden i denne »verden« passer præcist til hinanden, og at sproget bruges hurtigt og sikkert og udramatisk selv i dramatiske situationer.

Det er jo sådan, at de utallige vellykkede og velgennemførte flyvninger er ret upåagtede, medens den flyvning, der ender i katastrofe – eller bare kunne være endt i katastrofe – er forsidestof og signal til en ubarmhjertig jagt på selv den mindste slendrian – også i sproget.

4.

Efter den anden verdenskrig blev i Danmark hæren og marinen genopbygget og et flyvevåben blev grundlagt. Uddannelsen af flyverne – piloterne – blev begyndt og var naturligvis præget af de engelske og amerikanske erfaringer, metoder og flytyper.

Når den unge flyverelev skulle starte på øvelsesflyvning, så fik han udpeget et fly, som var efterset og i orden; det havde teknikerne sørget for. Han steg så op i flyet og satte sig til rette og startede motoren, men inden han slap bremserne og rullede ud til start, skulle han foretage noget der hed »Vital actions« – livsvigtige handlinger – og da de var vigtige, så lærte man dem udenad på følgende måde:

T - M - P
F - F
G - G
H - H

Og det lød naturligvis således:

Tiii - em - piii

ef - ef

dji - dji

atsch - atsch

Denne remse blev banket godt fast i elevernes hoved og den betød følgende:

T.: stil »Trimklapperne« i neutral stilling (så flyet flyver ligeud)

M: sæt »Mixture« på fed blanding (luft og brændstof, svarende til chokeren på en bil).

P: sæt propellen på »fine Pitch« (lille indfaldsvinkel giver større trækkræft under start).

F: kontroller »fuel« (brændstofbeholdningen).

F: kontroller at »Flaps« står i den rigtige position (Flaps forbedrer opdriften. De bruges især ved landing. Ved start står de normalt i neutral stilling).

G: aktiver »Gyroen«, d.v.s. gyrokompasset og den kunstige horisont (bruges ved blindflyvning. Viser flyets stilling i luften).

G: indstil »Gill's« til startposition. (Gill's er »gæller«, der åbnes og lukkes for at give mere eller mindre køling til motoren).

H: luk »Hood'en, altså det glaslåg (af plastic), som piloten sidder under.

H: spænd »Harness« d.v.s. seletøjet, der holder piloten på plads i sædet, også hvis han har hovedet nedad.

Flyveeleven kunne naturligvis denne remse udenad, også hvis han blev vækket midt om natten. Den var praktisk og virkede lidt som et mantra: Når man sagde tiiempiii o.s.v. så *var* man klar til start.

Her er sproget altså blevet reduceret til en sætning, og ordene reduceret til bogstaver – men det hele er styret af pilotens virkelighed; han skulle jo gerne komme godt i luften.

(Og det er slet ikke nogen dum idé, med sådan et mantra. Man kan sagtens lave »Vital actions« til brug under dagens indkøbstur:

M - F - S - O
K - T
R - F
o.s.v.

Så husker man ihvert fald at overveje, om man skal købe mælk, smør, fløde eller ost, kaffe eller the, rugbrød eller franskbrød o.s.v., og man slipper for at skulle afsted endnu engang efter det, som man har glemt).

Disse søfolk og flyvere har altså et sprog, og det er de glade for.

Det er nemlig slemt at miste sit sprog.

Hør bare —

5.

Når man tilhører forsvaret kan man, og har man siden nittenhundredeoghalvtredserne kunnet komme ud for, at skulle tjenstgøre i et andet land. Så medbringer man sin familie, og alle oplever noget nyt og spændende.

Familien, der her er tale om, var blevet sendt til Norge. I en forstad til Oslo boede den i et pænt hus, på en pæn vej tæt ved »trikkelinien« og ved gode forretninger og skoler.

Det var sidst på sommeren da familien ankom — netop som sommerferien var forbi, og skolerne var klar til at modtage eleverne.

Blandt disse var familiens ældste, en søn på en ti-elleve år og en pige, der skulle begynde skolen: Hun var vel seks-syv år.

De begyndte skolen og drengen talte her dansk med norsk betoning, og snart talte han norsk, måske med lidt dansk accent. Og hjemme talte han dansk, nu og da med lidt norsk tonefald og nogle norske ord; men han havde to sprog, og de lignede hinanden meget, og det var ganske ligetil.

Pigen lærte hurtigt at tale norsk i skolen, og det var med piber og trommer, og det sprog brugte hun også, naturligvis, når hun var sammen med skolekammeraterne, når hun var med i byen

for at købe ind og i det hele taget ved kontakt med landets beboere. Det gik fint – hun blev rost.

Hjemme talte hun et helt andet sprog: Dansk. Der var ingen accent. Det var bare et andet sprog.

Så fik familien besøg af en god ven, han var husgæst og så var han iøvrigt geolog.

Nu sidder familien og deres gæst hyggeligt ved middagsbordet. De spiser og drikker og snakker og fortæller hinanden, hvad de har oplevet, og hvem de har mødt.

Og gæsten, den besøgende fra Danmark, han skal fortælle, og hurtigt kommer han naturligvis ind på, hvad han har oplevet som geolog. Han fortæller om vulkanske aktiviteter, som giver basaltudbrud i de sprækker som dannes i grundfjeldet ved tektoniske spændinger. Han beretter om Keldseå – basaltgangen, en zone i det sydskandinaviske område. Han sammenligner med oceanbunden i Atlanterhavet og oceanryggen – og istid, smeltevand, jordskorper og hævninger og sænkninger og ––––––

Han afbrydes af den lille piges hjerteskærende hulken; hun græder og græder og gemmer sit våde ansigt i hænderne og mo'ren eller fa'ren siger jamen lille, søde skat hva' er der dog i vejen.

Og gennem snøft og tårer lyder det: »Jeg kan ikke mere forstå dansk«.

FRITZ W. BISTRUP
F. 1917. Pens. oberstløjtnant i Flyvevåbenet.

Jeg fik mit sprog af Danmark

Rachel Rachlin

Ens sprog, ens modersmål er en helt naturlig del af en, og man tænker ikke nærmere over det. Man taler og skriver det.

Men jeg må tilstå, at det er et tilfælde, at dansk blev mit modersmål. Jeg er et indvandrerbarn, og det var en af skæbnens tilskikkelser, at min mor rejste til Danmark.

Modersmål må vel være det sprog, som ens mor taler eller det sprog, man får af sin mor. I den henseende var jeg særdeles ringe stillet fra barnsben. Min mor talte ikke dansk og kom aldrig til at tale det uden accent. Så jeg tror, at jeg godt kan sige, at jeg fik mit sprog af Danmark.

Jeg voksede op som alle andre og følte mig som en rigtig dansk pige i Ryesgade på Nørrebro, hvor en stor del af min barndom blev tilbragt.

Mit danske begyndte at blive skubbet i baggrunden fra den dag jeg traf Israel. Vi måtte tale tysk med hinanden, og da jeg kom til Litauen, begyndte jeg at lære litauisk, og i løbet af de 5 år, vi levede der, lærte jeg så meget, at jeg kunne gøre mig forståelig. Men da vi så blev deporteret til Sibirien i 1941, kunne jeg godt glemme alt det litauiske og gå i gang med det russiske. Det var ikke så let, og der opstod ofte misforståelser, men efter 3-4 år kunne jeg klare mig helt fint, og efterhånden blev jeg så fortrolig med sproget, at jeg kunne læse bl.a. Dostojevskijs romaner og andre russiske klassikere.

Derimod kneb det med at holde mit danske ved lige. Da vi boede i Litauen, havde jeg hele tiden kontakt med Danmark og danskere. Jeg fik danske aviser hver dag, men efter den sovjetiske besættelse af Litauen hørte alt det selvfølgelig op, og jeg mistede mine kontakter med Danmark.

Vi havde haft planer om, at vores ældste søn skulle sendes til Danmark for at gå på en dansk kostskole, men både den plan og

alle vore andre drømme gik i vasken, da Hitler og Stalin kom på tværs af det hele med krig, deportation, død og ødelæggelse. Vi endte i Sibirien, og i stedet for en dansk kostskole, kom vores søn til at gå i en landsbyskole i en fjern sibirisk afkrog.

Hvor gerne jeg ville lære vore børn dansk, var det umuligt under deportationen i Sibirien. Måske hvis Israel havde talt dansk, kunne vi have gjort det, men nu måtte jeg nøjes med at fortælle dem om Danmark, synge danske sange og viser og læse H.C. Andersens eventyr på russisk.

På den måde prøvede jeg at give børnene noget dansk, mens jeg aldrig opgav håbet om, at de en dag selv ville komme til at opleve Danmark og blive fortrolige med det danske sprog.

Når der var festlige sammenkomster i Sibirien, blev der altid sunget, og jeg blev ofte bedt om at synge en dansk sang. Det syntes alle var så spændende. Jeg kunne mange danske sange og sang gerne ved den slags selskaber. Jeg fik altid selv et stik i hjertet, når en af de kendte danske sange begyndte at klinge derude i den sibiriske udørk:

Den danske sang er en ung blond pige,
hun går og nynner i Danmarks hus,
hun er et barn af det havblå rige,
hvor bøge lytter til bølgers brus.

En af de sange jeg ofte sang ved disse sibiriske sammenkomster var »Du som har sorg i sinde« fra Christian Winters »Hjortens flugt«.

Jeg elskede selv den sang og syntes, den var så smuk, måske fordi jeg selv så ofte havde sorg i sinde:

Du som har sorg i sinde,
Gak ud i Mark og Lund,
Og lad de svale Vinde
Dig vifte karsk og sund.

I mere end 16 år var disse sange den eneste klang af dansk, der nåede mine ører. Og da jeg så for første gang igen hørte dansk efter alle disse år, på den danske ambassade i Moskva på vej hjem, virkede det helt mærkeligt og fremmedartet. Jeg syntes, at det lød helt anderledes end før i tiden. Men der var nu ingen problemer med at få tungen på gled igen, og jeg oplevede en ubeskrivelig glæde ved atter at kunne tale mit eget sprog, mit modersmål.

Jeg ved ikke selv, hvad der sker med et sprog, der ikke bliver brugt aktivt i så mange år. For mit vedkommende kan jeg kun sige at selv om det havde ligget i dvale, var det ikke blevet rustent, og efter ganske kort tid væltede alle de kendte ord og vendinger frem, og snart følte jeg det igen, som om jeg aldrig havde talt andet end dansk i alle de år. Det virkede nærmest som om mit sprog var blevet konserveret derude i den sibiriske permafrost, for når jeg traf nogle af mine gamle venner og skolekammerater efter hjemkomsten, sagde de altid til mig: Nej Rachel, hvor taler du dog godt dansk.

Selv om jeg ikke havde problemer med sproget, så fik jeg i de første år travlt med at hjælpe min mand og vores børn med at tilegne sig dansk med alle de vanskeligheder, som man jo ikke bemærker, når man har det som modersmål. De fik alle lært dansk og kom til at beherske det i en varierende grad, afhængig af alder og sprogøre.

Min sibiriske drøm var gået i opfyldelse.

RACHEL RACHLIN

F. 1908. Forfatter. Har udgivet bøgerne »16 år i Sibirien« og »Stemmer fra Sibirien«. Modtog Modersmål-Selskabets pris 1987.

Hverdagens sproggrænser

af Erik Andersen

Sproget tilhører os alle. Vi bruger det livet igennem fra morgen til aften; vi hører det, vi taler det, vi former vore tanker i ord og sætninger, og vi kan endda bruge sproget ubevidst, når vi drømmer. Ved brugen former vi sproget efter vor smag, filer det til, sliber det og er dermed led i sprogets evige udviklingsproces.

Sproget ændrer sig stadig og følger derved sine egne love, som har større gyldighed end dem, politikerne skriver sammen. De gjorde sig først gældende som voldsomme ændringer i udtalen af sproget, men nu mest som en stadig fremadskridende forenkling ikke mindst af de grammatiske regler. Udtalen forandrer sig dog stadig, men langsommere. Vore oldeforældre sagde ikke *bøger,* som vi siger det idag, men udtalte det, så det rimede på *støjer.*

Før vi kan bruge sproget, skal vi lære det. Det sker først i hjemmet og derefter i skolen, som vistnok ikke gør det godt nok. Det er ikke tilstrækkeligt at lære at læse og skrive. Skal man for alvor bruge sproget, må man kende nuancerne i ordenes betydning og brug. Derfor er det nødvendigt at kende ældre litteratur, og på det punkt lades børnene i stikken. De møder kun i meget begrænset omfang de gamle forfattere, og fra sikker kilde ved jeg, at når det endelig sker, kan de ikke forstå dem. Når gymnasieelever ikke kender ord som f.eks. en *kustode,* en *bort,* en *drot,* en *arne,* er der noget galt med deres beherskelse af modersmålet. Karakteristisk for niveauet er det, at de ikke mere kan læse Christian Wilsters oversættelser af Homer uden ordforklaring. En sådan udkom i 1979, og jeg finder det nedslående, at den virkelig er nødvendig for at forstå litteratur fra guldaldertiden.

Det er dog ikke nødvendigt at gå 100 år eller længere tilbage for at finde tekster og sprog, som det i dag kniber med at forstå. Selv i dagens Danmark kan det have sine vanskeligheder. Der

skal skelnes skarpt imellem egentligt fagsprog og en almindelig tendens mod forfladigelse.

Fagsprog har sin berettigelse. En læges journalføring bør naturligvis skrives med anvendelse af faglige betegnelser, så det umiddelbart kan forstås af andre læger, og det hele må være så sikkert, at ingen, der har forstand på det, må være i tvivl om, hvad der menes. På samme måde må artikler, der offentliggøres i faglige tidsskrifter, holdes i et sprog, som forstås af fagfolk. Naturligvis vil også journalister følge med i disse tidsskrifter og i massemedierne omtale artikler, der bringer spændende nyt, men de må gengives i et sprog, som den almindelige læser forstår.

Fagsprogene er ofte ligeså aldersstegne som fagene selv. Lægesproget går tilbage til oldtiden og bygger på latin, medens mange håndværkerfagsprog stammer fra den tid, da unge håndværkssvende gik på valsen ned gennem Europa. Håndværkstøj har derfor ofte navne, der er afledt af tysk, og det ændres kun efterhånden, som værktøjet går ud af brug, fordi det erstattes af nye og mere moderne redskaber. Der hindrer dog ikke, at en tømrer stadig taler om et *gericht,* hvor hans kunde taler om en *dørkarm.*

Problemet omkring fagsprogene opstår først for alvor, hvis fagfolk bruger deres eget, faglige tungemål, når den henvender sig til publikum udenfor faggrænserne. Så kan der opstå en forståelseskløft, som det er svært at komme over. Det har ikke meget formål, at en psykolog i en erklæring, der skal bruges af talrige menesker, som ikke har hans uddannelse, om sin klient skriver:

»Kendskab til konventionel social adfærd er overfladisk indlært, præget af splittelse mellem den objektive stereotypt formulerede moralske referanceramme og den subjektivt oplevede følelsesmæssige integration af samme. Tænkningen er indsnævret på konkret vis med udtryk for selvreferering og perseveration. Hertil kommer struktureringsbesvær, der viser sig i form af en løs ustyret associativ tænkning, der tidvis har et let fabulerende præg. ....

Observanden forekommer splittet af den udtalte diskrepans mellem en objektivt stereotypt formuleret moralsk referanceramme og de subjektivt følsesmæssigt oplevede handlemuligheder.«

Erklæringen har utvivlsomt værdi for de indviede, men ikke for de mange andre, der skal have med det beskrevne menneske at gøre. Heldigvis forstår dog nogle psykologer at udtrykke sig i et for alle forståeligt sprog, men man forstår godt, at det har været nødvendigt at udgive en speciel ordbog med psykologiske og psykiatriske fagudtryk.

Også humanister, der dog burde kunne udtrykke sig forståeligt, bruger lejlighedsvis en faglig jargon, der kun kan tydes af de indviede. I bogen »Brug Sproget« fra 1981 af Henning Vagn Jensen og Ole Togeby anvendes et begreb, der kaldes Virkningstrappen, som skal tydeliggøre, hvordan en tekst gøres forståeligt for dens modtager (læser). Det udtales, at

»fælles for alle regulerende tekster er det, at de må føre modtager igennem flere forskellige psykologiske faser, som ender med handling«.

Det gælder først om at vække opmærksomhed og skabe interesse hos modtageren, og om trappens 3. trin hedder det:

»For det tredie må afsender informere modtager om den løsning, som hun eller han foreslår på problemet. Afsender må altså ved en beskrivelse af løsning skabe KENDSKAB hos modtager til den. Dernæst (4. trin) må afsender ved argumentation eller overtalelse skabe den OVERBEVISNING hos modtager om, at der er tale om en løsning, der tilfredsstiller alle krav og behov, og at der er en løsning, der er bedre og mindre besværlig, end alternative løsninger.« o.s.v.

Hvor mange, der har lyst til at bruge dette sprog, ved jed ikke, men det forekommer mig så uldent, at det både sprogligt og tan-

kemæssigt bliver uforståeligt, og man fristes til at sige, at bogens forfattere i hvert fald ikke har brugt sproget godt nok.

Selvfølgelig er der forskel på skriftsprog og talesprog, men der sjuskes med begge dele. Er tanken og sproget uprægis, svækkes interessen.

At lytte til en mundtlig fremstilling, det være sig en gejstlig eller verdslig, er iøvrigt ikke altid let. Tankerne går let sine egne veje, hvis ikke taleren formår at holde dem fanget. Det oplevede jeg for nogle år siden, da jeg deltog i et større fængselsmøde. Til min fortvivlelse blev jeg senere bedt om at skrive referat af den ene dags foredrag og fik udleveret en komplet udskrift af en båndoptagelse af alle indlæg. Det blev navnlig en slem opgave med det foredrag, jeg ikke havde kunnet samle mig om, og som det viste sig, at der hverken var hoved eller hale på. Det hang slet ikke sammen, hverken tankemæssigt eller sprogligt. Jeg måtte med hjælp fra en lidt fornærmet foredragsholder skrive det hele om, men forstod hvorfor mine tanker hurtigt var draget på langfart, mens det blev holdt. Situationen er bestemt ikke enestående. Der sjuskes meget med sproget – både fra prædikestole og andre talerstole.

Det fagsprog, som mest hårdnakket bruges overfor alle, hvad enten det forstås eller ej, er øvrighedssproget. Det møder vi fra vugge til grav.

Ved et udtørret søområde, hvor jeg daglig går tur med min hund, kommer jeg til et skilt med følgende indskrift:

»Det er forbundet med LIVSFARE at færdes udenfor stiarealerne, da der er dynd under græstæppet og i grøfterne«.

Her møder vi den offentlige myndighed, der vil passe på sine borgere. Den kan bare ikke komme væk fra det stive officielle sprog. Skiltet er ikke mindst sat op af hensyn til de mange legende børn, og de forstår ikke ord som *forbundet med, færdes, stiarealerne,* eller *græstæppet.* Som altid burde man have valgt den enkle formulering i dagligdags sprog.

Havde man f.eks. skrevet: »Det er livsfarligt at gå udenfor stierne, fordi der er bundløst dynd under græsset og i grøfterne.«, kunne det forstås af enhver.

Tanken ledes hen på profesor Erik Hansens morsomme og skarpsindige lille bog fra 1971 »Ping- og pampersprog«. Blandt dens mange eksempler glæder jeg mig mest over hans gennemgang af spillereglerne til LUDO, der er udformet på en så indviklet måde, at han gætter på, at det fortrinsvis er embedsmænd i Justitsministeriet, der bruger spillet som tidsfordriv. Han hævder, at ingen andre vil kunne forstå reglerne.

Selv husker jeg fra min studentertid min forbløffelse, da jeg i Indenrigsministeriet skulle have min første månedsløn udbetalt og måtte kvittere på en blanket, der sluttede med følgende formulering: »For Modtagelse af ovennævnte Beløb, stort Kr. 79,00, meddeles herved Tilstaaelse.« Jeg tilstod, men var mere overvældet af ordlyden, end af beløbets størrelse.

Mange år senere fandt jeg i et fængsel en kopi af et brev, der omkring 1950 blev sendt til Direktoratet for Fængselsvæsenet. Det lyder således:

»Under Henvisning til vedlagte Lægeerklæring af ..... d.M. angående Fange Nr. ..... tillader jeg mig at indstille, at der ved Paategning paa hoslagte Genpart af nærværende Skrivelse meddeles Approbation paa, at Fangen underkastes den af Lægen anbefalede Røntgenfotografering af venstre Laar.«

I de sidste eksempler nærmer vi os den gamle kancellistil, der gennem århundreder prægede dansk administration. I rendyrket form findes den ikke mere, men meget hænger stadig ved, selv om der udfoldes bestræbelser for, at administrationen skal udtrykke sig i et sprog, som forstås af de borgere, som den skal betjene. Altså fagsproget skal afskaffes til fordel for et almindeligt sprogbrug.

I 1981 udsendte Statens Informationstjeneste således et lille hæfte, som var skrevet af professor Erik Hansen. Her fortsatte

han linjen fra sine tidligere bøger og giver en lang række anvisninger på lettere sætningsbygning og et forståeligt ordforråd. Og vel sker der fremskridt. Det går bare uhyre langsomt.

Når man i en menneskealder har haft med administrationen af et fængsel at gøre, har man i det daglige været vant til sammenstødet mellem de to sproglige udtryksformer, som hver for sig ind imellem kan være lige uforståelig for modparten. Når man skal meddele (det hedder formelt *forkynde*) en bestemmelse om løsladelse på prøve, nytter det ikke blot at læse den trykte ordlyd op, for den bliver ikke forstået. Deri meddeles nemlig, at den pågældende skal løslades på prøve på visse *vilkår* i et vist tidsrum *fra løsladelsen* at *regne*, og han skal i samme tidsrum *undergives* tilsyn, ligesom der måske fastsættes *yderligere vilkår*. Det er muligt, at andre dele af den statslige og kommunale administration er blevet mere kundevenlig, men fængslerne er det i hvert fald ikke, hvad det officielle sprog angår.

De indsatte i fængslerne får udleveret en regelsamling, som skal give dem oplysning om deres rettigheder og fortælle dem, hvad de må og ikke må. Men den er heller ikke nem at gå til. De må ikke *unddrage* sig *straffefuldbyrdelsen*, men kan dog på visse betingelser få *udgang*, der af såvel indsatte som andre mennesker kaldes orlov. Deres breve skal ekspederes uden *ugrundet* forsinkelse og ved udlevering åbnes i deres *påsyn*. Der kan dog foretages *stikprøvevis* gennemlæsning. En straf afsones i en *fuldbyrdelsesanstalt*, hvor man dog kan få besøg, og for disse skal skabes en naturlig og venlig *besøgsatmosfære*, og det påpeges, at besøg eventuelt kan foregå *på udeterræn*. Man har ret til køb af *nydelsesmidler* (f.eks. *tobaksvarer*, kaffe *konfekturer, alkoholfri* drikkevarer, frugt og enkelte *forplejningsvarer*, der ikke kræver *tilberedning*). Man har ingen personlige ejendele, men derimod *private effekter*. Endelig kan der blive tale om, at ens forhold *forinden* løsladelsen skal til drøftelse med en af *alkoholistbehandlingsinstitutionerne* og måske endda så hurtigt, som *omstændighederne tilsiger det*.

Det er ikke let at være i fængsel. Heller ikke i sproglig henseende.

Opregningen af eksempler skal ikke fortsættes. Den er uendelig. Endda må man vare sig, når man går i det år ud og år ind, for ellers får man sit eget sprog ødelagt. På den anden side gælder den faglige hakkeorden også her: da jeg for nogle år siden i en rapport skrev en længere artikel på almindeligt dansk, måtte jeg fra fagfæller høre for, at sproget var for enkelt.

Fangesproget er et kapitel helt for sig selv. Det kan være præget af megen lune og give sig udtryk i øgenavne som *Skruelåget* til en mand med mange rynker i panden, *Den kolde Arm* til en med en visen arm, *Perletand* til en mand med kun en enkelt tand i munden og en, der havde høreapparat før radioen fik 3 programmer, blev naturligvis kaldt *Program 3.* Det var navne, der blev givet og brugt i en jovial atmosfære uden mindste ondskab.

Idag er forholdene og tonen noget hårdere. Det virker stærkt, når en racistisk Grønjakke, som talsmand i fængslet åbent erklærer, at *Perkerne,* d.v.s. fremmedarbejdere eller farvede, ikke kan accepteres og derfor skal afstraffes, eller at yngre, svagere indsatte, der ikke vil makke ret, skal have nogle *dummeflader* (lussinger). Når man hører den slags udtryk og lærer at forstå, hvad de betyder, er det ikke bare et sprogligt svælg, der åbner sig, og man ved nok, hvad man har at gøre.

Det samme gælder, når man hører slang- og jargonudtryk for de forskellige former for nakotika, f.eks. *speed* (amfetamin), *sne* heroin), *tjaed* (hash) o.s.v.

Der findes også egentlige fængselsudtryk som at få et *horn* (afslag) eller at *være på sin pind* (stue eller celle), og når man sidder på den, synger man ikke i fangenskab.

Fangesproget kan være frodigt, blomstrende og pudsigt, men er i reglen temmelig fattigt og ligger oftest meget nær det fladeste københavnske dialekt. Det er på sin vis et fagsprog som så mange andre.

Den største fare ved fagsprogene er deres næsten totale mangel på poesi. De har rod i det professionelle, det effektive og formålsbestemte, der ikke umiddelbart giver plads til eller har brug for det skønne, vellydende og velklingende. Vi kan ikke undvære fagspro-

gene, men heller ikke den sproglige fællesnævner, som det fælles danske er og bliver ved med at være. Derfor må vi værne om det, og det gør vi bedst ved at lære det og bruge det i alle dets nuancer og ved at forstå ordenes skiftende værdi og betydning i de mange forskellige kombinationer og sammenhænge.

Hverdagens sproggrænser må ikke ødelægge helheden.

ERIK ANDERSEN
Født 1919. Fængselsinspektør, mag.art.

De og du –
To små ord af stor betydning

Aage Damgaard

På dansk har vi to forskellige tiltaleformer: De og du. De hører – eller hørte – til i hver sin kultur. I landsbyen blandt bønderne sagde og siger man »du« til hinanden. Blandt borgerskabet i byerne var man »Des« med alle uden for familien og den nærmeste kreds, medmindre noget andet blev aftalt, fx ved at man drak dus. Begge disse omgangsformer var ægte og naturlige.

I de senere år har den du-tiltale, som jeg vil kalde det *politiske dusseri,* bredt sig. Det sker formentlig ud fra den opfattelse, at alle er lige – hvad vi jo ikke er; at vi alle er ligeværdige, er noget andet. Og netop den ligeværdighed antastes, når man ikke selv kan vælge omgangsform.

Ved at afskaffe »De« fratager man os en forsvarsmulighed; det bliver sværere at hindre hvemsomhelst i at trænge sig ind på os. Der ligger en magtudfoldelse, en undertrykkelse i at dusse folk, som ikke ønsker det. Den gamle højskoleforstander Arnfred rejste spørgsmålet, om samfundet ville kunne holde til det. I øvrigt blev samme Arnfred en af familiens nære venner, og vi blev dus, men jeg tiltalte ham aldrig ved fornavn. Jeg havde så stor respekt for hans viden og menneskelige indsigt, at jeg – trods venskabet – følte en vis afstand i omgangsformen som noget helt naturligt.

Selv er jeg som vestjysk landsbydreng vokset op med du-formen, og måtte i ungdommen og læreårene i byen omskoles til »De«. Så er det unægtelig besværligt at skulle skoles tilbage igen. Og jeg tror, at mange ældre er forvirrede – og nogle rent ud sagt ulykkelige – over at blive bragt i en tvangssituation med hensyn til omgangsform.

Hverken menneskeligt eller praktisk er det ønskeligt at ensrette tiltaleformen, som der har været en tendens til at gøre det i det seneste par årtier. Lad mig nævne nogle eksempler fra for-

skellige områder af samfundslivet.

I det frie erhverv vælger vi selv, hvem vi vil snakke med eller handle med. Til denne frihed hører også friheden i valget af tiltaleform. På den ene side kan et »De« bruges til at lægge afstand ind i en samtale, hvis man har brug for det. Omvendt kan det også være lettere at affærdige en, man er dus med. Som skjortefabrikant havde jeg en handelsrejsende, der afviste at være dus selv med gode faste kunder. Hans bramfri begrundelse er lærerig: »Er man dus med kunden, får man lettere et klap i røven i stedet for en ordre!«

På de offentlige kontorer breder du-formen sig. Og det har den upraktiske bivirkning, at man også bruger fornavn. Når man ringer til f.eks. en kommunal forvaltning, kan man let få Brian i røret og blive stillet om til Bibs. Rent bortset fra, at man ikke har noget ønske om at være på »du« og fornavn med den pågældende embedsmand og -dame, står man i en mærkelig situation, hvis man næste gang er nødt til at henvende sig skriftligt. Skal man skrive *Socialforvaltningen, 3. kontor, att: Bibs?*

På hospitaler, hvor den ene part i en samtale er særligt sårbar på grund af sygdomssituationen – og helt bogstaveligt ligger ned – kan dusseriet antage groteske former. Som når en ung reservelæge under stuegang tiltaler en ældre patient med »du« og får et høfligt »De« tilbage, hvorpå han henvendt til resten af stuegangshoffet henkaster et: »Han kan vist ikke lide at blive dusset!«

Når man tilføjer, at patienten i denne historie fra det virkelige liv var indlagt på grund af en blodprop – og således ikke tålte nogen form for ophidselse – ja, så synes jeg, at vi er derude, hvor demokratiet er truet. Der manipuleres med værgeløse, som ikke har en ærlig chance for at hævde sig jævnbyrdigt i forholdet.

En sådan chance får patienten heller ikke ved, at lægen ovenfra stiller et ledende spørgsmål à la: »Du har vel ikke noget imod, at vi er dus?« En afvisning vil umiddelbart blive tolket, som om patienten er hovskisnovski.

I visse institutioner og firmaer har man indført du-formen generelt, så at sige pr. dekret. Det er en misforståelse at tro, at man

sådan med et fingerknips kan ændre sproget og omgangstonen. Der er meget gensidig psykologi i den sag. Som virksomhedsleder har jeg altid været meget opmærksom på det forhold. Jeg erindrer, at vi engang fik en ny syerske på fabrikken, der fortalte, at hun havde forladt sin tidligere arbejdsplads, fordi hun ikke ville være dus med fabrikanten. Den samme holdning har jeg truffet hos tillidsmænd på B&W.

Har man de menneskelige antenner ude, er valgfriheden mellem »De« og »du« med til at gøre sproget og kommunikationen og samværet rigere og mere nuanceret. Jeg vil ikke selv pådutte mine medarbejdere noget. På kontoret siger de »De«, men på værkstedet »du«; dér er *det* naturligt.

Ude på vores restauranter lader vi gæsterne spille ud. Det er ikke personalet, der skal bestemme tiltaleformen dér. Til en god service hører, at kunderne også på det punkt får det, som de vil have det. Man kan altid indledningsvis tale sig uden om de famøse små ord »De« eller »du« og afvente gæstens ønske også på det område.

Jeg skal ikke gøre mig klog på den historiske baggrund for de forskellige tiltaleformer. Men skolen har et stort ansvar i dag; dér bruger man konsekvent »du« og fornavn. *Det* gør det ikke lettere for unge mennesker at finde ud af omgangsnuancerne senere hen, f.eks. som ansøgere på arbejdsmarkedet.

Det *er* svært. Med et »De« kan man skabe afstand, men man kan også signalere respekt. Omvendt kan et »du« *både* være udtryk for et i princippet sundt (generations)oprør *og* en måde at beherske og undertrykke svage grupper på. Og endelig kan det bruges fortroligt – men det forudsætter, at den anden form stadig findes og bruges, så forskellen kan fornemmes.

Man kan håbe på, at det menneskelige og sproglige gehør overlever også de senere års misbrug. Og mon ikke det gør? Endnu er der næppe nogen, der ville finde på at sige »*din* majestæt«, »*Deres* idiot« eller »Fader vor, *De* som er i himlen«...

AAGE DAMGAARD
F. 1917. Fabrikant.

Sprog, kultur, identitet

Hans Vejleskov

Mit udgangspunkt for her at skrive om sproget og kulturen som grundlæggende for identitetsdannelsen, er sproget og barnets tilegnelse af sproget. – Jeg er således ikke ekspert i identitetsproblemer eller i adoptivbørns udvikling, men stærkt optaget af børns sprog, ikke mindst af børns brug af sproget og af den betydning, det har for børn at kunne tale og forstå andres tale, og også at kunne skrive og læse.

Nu er de tre ord, *sprog, kultur,* og *identitet,* jo alle af den slags, man nok kender og kan bruge, men som ved nærmere eftertanke alligevel viser sig at være mangetydige og vanskelige at forklare. Men for at gøre det klart, hvordan sproget betyder noget for identiteten, må jeg forsøge at bestemme disse begreber lidt nærmere.

Identiteten

Identitet er noget fundamentalt for ethvert menneske. At *jeg er mig,* er så at sige det faste holdepunkt for os alle hver især i en omskiftelig ydre verden og over for den udvikling og erfaringsdannelse, der sker på det indre plan.

Hvem er jeg?

– Jeg er den der hedder Hans Vejleskov.
– Jeg er min fars søn (med alt hvad det rummer).
– Jeg er fra den bestemte gade i kvarteret mellem Konges Have og Langelinie i København.
– Jeg er lærer i psykologi på Lærerhøjskolen.
– Jeg er far til ...
– Jeg er dansk: Jeg taler dansk; jeg kender landet og dets historie; jeg har iøvrigt især en bestemt egn i Sydsjælland i tankerne.

– Jeg er en der helst vil have, at folk kan stole på mig.

Sådan kan hvert eneste menneske opremse en lang, lang række træk, som har med deres baggrund, familie, uddannelse, arbejde, holdninger og interesser at gøre, og som tilsammen bestemmer, hvem den pågældende er. Identiteten er hele denne række af træk. – Den er så at sige *den enkeltes begreb om sig selv.*

Nogle træk er tit fremme i ens bevidsthed; andre dukker kun op ved visse lejligheder. Nogle – som f.eks. egenskaber, holdninger o.lign. – er mere private; andre har at gøre med grupper, man er medlem af: familien, vennerne, kollegerne, foreningsfællerne o.s.v. Nogle udgør ens nationale og kulturelle identitet; andre ens kønsidentitet; atter andre ens moralske, religiøse og ideologiske identitet.

Når det hedder, at identiteten er den enkeltes begreb om sig selv, betyder det ikke, at den kun er noget intellektuelt. For det første er alt det, man forbinder med sig selv, følelsesmæssigt farvet og værdiladet, akkurat som mange andre begreber af f.eks. æstetisk, etisk eller ideologisk art. For det andet er man ingensinde i stand til at klargøre sig hele sit begreb om sig selv; ingen kan udtømmende fuldføre en opremsning som den, jeg begyndte på ovenfor. Skal man *virkelig* gøre rede for, hvem man er, må man gerne fortælle sin livshistorie i form af en række (udvalgte) hændelser eller billeder frem for at definere.

Den tidlige udvikling

Det hele begynder med en vis *kropsbevidsthed* og det nære *samspil* med forældre og søskende. Senere kommer, hvad det lille barn *magter* med sin stemme og sine lemmer, hvad det har af ting, som det *ejer*, og hvad det oplever som *sin* omverden, – stadig på det praktiske handlingsplan. Efterhånden kommer så også til, hvad det *ved*, og hvad det *holder af*. Kredsen af personer,

der betyder noget, og som barnet »spejler sig i«, udvides, og barnet afficeres af, om disse mennesker accepterer det, og af hvordan de opfatter det. Det imiterer, og det identificerer sig med dem, der *betyder* noget.

Småbarnet udvikler sig så utroligt hurtigt, at de voksne har svært ved »at følge med«. – Mon det selv kan følge med? – Ja, normalt kan det – naturligvis – følge med, og det netop i kraft af en umiddelbar identitetsoplevelse. Barnet stiller ikke spørgsmål ved, om det nu også stadig er sig selv, selv om det har lært så meget nyt, og selv om det har oplevet så meget, i de sidste 3 måneder.

Men nogle børn er mere usikre på sig selv end andre børn. Nogle børn er mere utilfredse med sig selv, end andre børn. Men de *er* sig selv: Det er mig, jeg er usikker på; det er mig, jeg er utilfreds med, – ville de kunne sige, tror jeg, hvis de overhovedet blev sig usikkerheden eller utilfredsheden så meget bevidst, at de fandt på at udtale sig direkte om det. Kun psykisk meget syge børn mangler i en eller anden grad den umiddelbare identitetsoplevelse, og dermed den fundamentale sikkerhed og tryghed.

Identitet i pubertetsalderen

Så vidt har der været tale om »umiddelbar oplevelse af identitet«. Hvornår bliver det til et »reflekteret begreb om en selv«? – Ja, som nævnt bliver ens identitet aldrig bevidst som et samlet hele, men dele af den bliver man sig mere eller mindre bevidst op gennem barndommen. I udviklingspsykologien knyttes denne bliven sig selv bevidst dog især til pubertets- og ungdomsårene, der af mange psykologer ligefrem bestemmes som en fase med identitetsproblemer. I vor kultur med den lange uddannelsestid og den deraf følgende lange periode, hvor man i nogle henseender er voksen og selvstændig, men i andre henseender stadig afhængig af sine forældre, er konflikterne så stærke, at det bliver en krise.

Er jeg barn eller voksen? – Er der brug for mig? – Er det meningsfuldt, hvad jeg gør og tænker? – Er mine forældres meninger og levevis, som jeg før tog som noget selvfølgeligt, værd at overtage? – Er jeg pæn/sikker/intelligent/dristig/stærk ... i kammeraternes øjne? – Sådanne spørgsmål stiller den unge sig, og det *er* jo spørgsmål om, hvordan de begriber sig selv.

Det ville dog være en misforståelse, tror jeg, hvis man nu udleder, at først her i teen-age-årene er der overhovedet tale om bevidst spørgen til, hvem man er. Ja, måske er det ikke frugtbart, måske ligefrem misvisende, at vi koncentrerer os så stærkt om pubertetsalderens identitetsproblemer, at de unge ligefrem forstås *alene* i det lys. Dels er der jo også andre træk ved de unges adfærd, holdninger og erkendelse, som har betydning. Dels er der store individuelle forskelle: Der er faktisk unge, som er mere optaget af emner og problemer i omverdenen end af deres eget sjæleliv og deres egen identitet. Dels kan vores tro på, at de absolut *må* have identitetsproblemer, blive en selvpopfyldende profeti via vores måde at omgås dem på.

Konfrontation og identitet

Under alle omstændigheder er det ikke først i pubertetsårene, at man bliver sig sider af sig selv bevidst. Det sker løbende og lejlighedsvis, og »lejlighederne« er *konfrontationer.*

Hvornår bliver vi voksne os f.eks. bevidst, at vi er danske? – Det bliver vi, når vi – måske på en rejse – konfronteres med adfærd eller holdninger, som *ikke* er danske. Hvornår bliver man sig bevidst, at man er sådant et menneske, som afskyr vold? – Når man konfronteres med vold, på TV eller i virkeligheden, og forarges derover. På samme måde går det naturligvis småbørn og skolebørn. De bliver sig deres »kropsidentitet« bevidst, hvis de f.eks. opdager, at de selv ikke er som andre, eller hvis de møder et andet barn, der er anderledes; hvis de f.eks. skal have bril-

ler, eller hvis de møder et spastisk, blindt eller mærkeligt udseende barn. De bliver sig deres »nationalidentitet« bevidst, når de møder mennesker med et andet sprog, et andet udseende og andre vaner. De bliver sig deres »kønsidentitet« bevidst, når kønsforskellene forekommer dem betydningsfulde, og det sker som bekendt ret tidligt. De bliver sig deres »klasseidentitet« bevidst, når de konfronteres med mennesker, der enten er meget fattigere eller meget rigere end de selv.

Om et sådant møde med en forskel af en eller anden art nu også bliver en *oplevet* konfrontation, så opmærksomheden vækkes, og oplevelsen af en selv virkelig »kommer frem« og får betydning, afhænger naturligvis af mange ting. Bl.a. spiller det en rolle, hvor markant forskellen er, og hvilke erfaringer barnet har i forvejen.

En særlig konfrontation har spillet en væsentlig rolle i vor forståelse af identitet og identitetsudvikling, nemlig konfrontationen mellem »idealjeg« og »realjeg«, mellem forestillingen om, hvordan jeg bør være, og erkendelsen af, hvordan jeg faktisk er – en konfrontation der ledsages af skyldfølelse. Men hvor klar en konfrontation, der er tale om hos 5-6 årige, hos hvem »idealjeg'et« menes dannet, og skyldfølelse kan konstateres, er naturligvis meget forskelligt og dertil vanskelig at afgøre. Men selv en vag »fornemmelse« af, at noget, jeg har tænkt eller gjort, *ikke* stemmer med, hvad »en sød dreng eller pige« bør, eller at det – mere raffineret – er »noget som egentlig ikke er mig«, – selv det er udtryk for en vis »moralidentitet«: Barnet begriber – vagt – at »jeg er sådan en, som egentlig ikke gør sådan«.

> Hos eksistentialistisk inspirerede psykologer, ikke mindst hos Søren Kierkegaard, er det netop en pointe, at bevidsthedsgraden er lav: Det er i en *anelse* af, at man *kan* give sig sanseligheden i vold, men at man også *kan* være bestemmende med i sit liv og sin handlen, at man *kan* det onde såvel som det gode, – i en anelse, der ligger i blufærdigheden, at angst og skyldfølelse, men også ånd og bevidsthed om sig selv, er i sin vorden. Kierkegaard, hvis sigte var at

belyse den personlige frihed til at vælge sig selv, – til at tage livet på sig i ansvarlighed, fordi man kan ville, hvad man gør, – og hvis overvejelser indgik i en religiøs forståelse, interesserede sig imidlertid kun for den i denne sammenhæng afgørende udvikling i ungdomsårene. Han ville noget bestemt med sin originale psykologiske analyse, der var 50 år forud for sin tid, og han interesserede sig derfor ikke for identiteten tidligere i barndommen i form af, at barnet begriber visse egenskaber og holdninger m.v. ved sig selv.

Sproget

Men hvad har nu sproget med dette at gøre? – Det spørgsmål afhænger af, hvad man lægger i »sproget«, og i nyere sprogpsykologi er det et meget nuanceret begreb. Her skal jeg forsøge at få det vigtigste med ved at bruge tre forskellige måder at skelne på.

Menneskesprog, modersmål og gruppesprog

Som antydet på fig. 1 kan man interessere sig for, at alle mennesker har sprog sådan i almindelighed. Men man kan også lægge vægt på, at menneskehedens sprog efterhånden er blevet opdelt i en lang, lang række modersmål. Endelig kan man særlig fremhæve, at inden for hvert modersmål er der mange gruppesprog, idet folk taler forskelligt, alt efter hvor de bor (dialekter), hvilken social baggrund de har (sociolekter), hvilket arbejde de har (fagsprog o.s.v.). – Alle tre betragtninger er vigtige psykologisk set, men det er højst forskelligt, hvad de får os til at lægge mærke til ved sproget og dets betydning.

Sprog og samspil

Fig. 1 illustrerer også, at hvis man koncentrerer sig om sproget i almindelighed, om et modersmål eller om en dialekt, vil man

være tilbøjelig til at studere udtale, ordbetydninger eller grammatik. Man vil altså gå sprogvidenskabens (eller lingvistikkens) vej.

Hvis man derimod koncentrerer sig om alt det, der foregår mellem to eller flere mennesker, når de taler sammen, studerer man samspilsformer, og så vil man opdage, at ligesom der er forskellige modersmål og forskellige dialekter m.v., er der også forskellige måder at opføre sig på, når man er sammen og bruger sprog til at kommunikere med. Her går man altså etnografiens eller sociologiens eller socialpsykologiens vej.

○ Sprog m. ordforråd, grammatik m.v.
□ Samspils- og kommunikationskultur
● Et individuelt menneske

Fig. 1: Tegningen kan både illustrere
1) Menneskesprog i alm. og forskellige modersmål
2) Ét modersmål og forskellige dialekter m.v.

Fig. 2: To forskellige betragtninger
Venstre: Den enkelte person har et givet sprog og en given samspils- og kommunikationskultur.
Højre: Det enkelte menneske ytrer sig sprogligt på en bestemt måde i en given konkret situation.

Tilsvarende kan man som antydet på fig. 2 snart anskue det enkelte menneske som et væsen, der »har« et sprog, og snart som et væsen, der bruger sprog. I begge tilfælde er det tillige naturligt at opholde sig ved, hvordan det går til, at børn »får« sprog, – hvordan de tilegner sig deres modersmål, resp. hvordan de lærer sig at bruge sproget i samspil med andre.

Den sidste betragtningsmåde, hvor det gælder evnen til at bruge sproget, har især trængt sig på i de senere år, og navnlig to forhold er det værd at understrege:

Det ene er, at på spørgsmålet om, hvad den talende til højre på fig. 2 foretager sig, når han ytrer sig til samtalepartneren, må man svare, at han udfører en *handling*. Han skaber kontakt, truer, appellerer, instruerer eller ... – Mulighederne er legio, men i og med at han siger noget, udfører han en handling: Der er noget han vil!

Det andet er, at det slet ikke er sikkert, at han siger, hvad det er, han vil. Tværtimod er det langt mere almindeligt, at selve det, man »er ude på«, ligger helt *underforstået*. Adam på 4 år *siger* måske: »Skal jeg hjælpe?«, og hans mor er helt sikker på, at det, han *mener*, er, at han gerne vil have et æble, selv om han slet ikke har nævnt noget om »at have« eller om »æble«.

Vi kan være nok så imponeret over, at den 1-2 1/2 årige lærer sig udtalen, ordbetydningerne, bøjningsreglerne og sætningsdannelsen, – det bør ikke få os til at overse, at han eller hun også lærer sig at forstå alt det uudtalte, som gør, at både hans egen og andres tale fungerer efter hensigten. Hertil kommer så barnets voksende forståelse af alle de uskrevne regler for, hvordan man tager ordet, hvad der er høfligt, hvad man kan sige til den ene, men ikke til den anden o.s.v.

Sprog og identitet

Men hvad har nu sprog og sprogbrug med identitet at gøre? –

Svaret er: Så at sige alt, for sproget og talen er både et middel for identitetsdannelsen og en del af identiteten.

Sproget en del af identiteten

Akkurat som udseende og klædedragt er også sprog, dialekt og socialekt med til at skelne mellem »os« og »de andre«. Jeg var som 10-årig på Sydsjælland et halvt år under krigen, og selv om jeg gik i klasse med min fætter og iøvrigt var kendt på egnen, følte jeg mig udenfor: Jeg var ikke god til at spille fodbold; jeg kaldtes »Københavneren«; jeg *talte* anderledes. Dialekten bliver man sig altså let bevidst, – og dermed opfatter man altså også sig selv som »en der taler sådan og sådan«. Ligeledes har alle børn i dag via TV lejlighed til at opleve, at nogle taler helt anderledes og uforståeligt, – mens det selv og alle personer i dets dagligdag taler dansk.

For de fleste gælder også, at skal man udtrykke sig på et fremmedsprog, bliver man usikker. Man følger sig »tung«, primitiv og ubehjælpsom, og man oplever ved denne konfrontation, at ens »sprogidentitet« er dansk: Ens erindringer og erfaringer, tanker og holdninger, det der *er* en selv, finder kun mæle dér. Kun på modersmålet kan man rigtigt nuancere, være morsom, bruge billeder, underforstå o.s.v.

Men det er ikke kun ordforråd og udtale, der betyder noget. Også evnen til at bruge sproget i samspil med andre er en del af identiteten, måske især fordi det uudsagte eller underforståede spiller så stor en rolle. For hele denne afhængighed af, hvad der er underforstået og tages for givet, – hele denne mestring af »sprogspillet«, både som taler og lytter, forudsætter tillid. Man kan jo nemlig altid risikere ikke at blive taget alvorligt. Hvis A. f.eks. siger: »Ved du hvad klokket er«, kan B svigte A's tillid på mange måder, f.eks. ved at sige: »Det hedder klokke*n*«, eller ved at sige »Ja, det ved jeg!« (hvis A mente: Fortæl mig hvad klokken er), eller ved at sige »10 min. i 8« (hvis A mente: Du kommer for sent, skynd dig).

Ligeledes bliver man heller ikke taget alvorligt, hvis man siger noget for at være morsom, og lytteren tager det seriøst. Bliver en ironisk bemærkning taget bogstaveligt, føler man sig helt blottet og pinlig berørt.

Sproget som middel for identitetsdannelse

Fra barnet er 2-3 år, vil det samspil med andre, som er med til at forme dets begreb om sig selv, være præget af »sprogspillets« komplicerede sæt af uskrevne regler. Barnets »spejlen sig« i andres reaktioner, dets tillid til sig selv og til deres tilforladelighed, dets opfattelse af, hvordan de betragter det, og om de kan lide det, – alt dette og meget mere beror i høj grad også på, om det mestrer at være taler og lytter.

At blive og være en, som behersker sprogbrugen, er altså både en væsentlig del af identiteten og en vigtig vej til at udbygge den. Lige fra de første leveuger er kropskontakt og nærhed ledsaget af både ikke-sproglig kommunikation og tale med en voksen, der forudsætter, at spædbarnet selv meddeler sig, – og netop *derfor* bliver den lille kommunikerende.

Hertil kommer så sprogtilegnelsens mere indirekte, men særdeles vægtige betydning for identiteten ved, at alle de ord og vendinger, som i forvejen er familiens, gruppens og kulturens, netop *tilegnes* af barnet: De bliver gjort til noget, som er barnets eget. Mest slående er den tidlige sprogudvikling, hvor tingene får navne, – efterhånden de navne, alle andre bruger. Men lige så vigtig er den gradvise beherskelse af alle de nuancer og bibetydninger, som ligger i sprogets ord og vendinger, og hele den ordning af omverdensfænomenerne, som sproget rummer.

Det er ikke for ingenting, at da nationalfølelsen og folkeligheden voksede frem, blev også modersmålet værdsat og besunget, for kun det har den klang, de ordbetydninger og de medbetydninger, som så at sige er en del af mig.

Du land hvor jeg blev født, hvor jeg har hjemme,
hvor jeg har rod, hvorfra min verden går,

hvor sproget er min moders blide stemme
og som en sød musik mit hjerte når.

Det skal også nævnes, at børn i vor kultur jo ikke blot tilegner sig talesproget. De tilegner sig også skriftsproget og bliver altså »en der kan læse og skrive«. Pladsen tillader ikke at uddybe, hvad det betyder for den enkelte, hvilket ellers studeres meget i den nyeste børne- og sprogpsykologi, men enhver, som har sendt et barn i skole, ved, hvilken prestige skolebegyndere knytter til at kunne læse og skrive. Ligeledes er det også let at forestille sig, at kan man først læse, er der utrolig mange nye muligheder for oplevelse, identifikation og viden. Endelig vil de fleste sikkert have oplevet på deres krop, hvor meget anderledes man må tænke sig om for at skrive om noget fremfor at tale, og hvor meget mere forpligtende ens skriftlige fremstilling er. – Så identiteten berøres altså meget af, at sprogtilegnelsen også betyder, at skriften så at sige bliver ens egen.

Flertydig identitet?

Hvis alt andet var lige, kunne man nu undersøge, hvor meget identitetsdannelsen afhænger af henholdsvis »sprogenhed«, »kulturenhed« og »ophavssikkerhed«. – Men alt andet er aldrig lige! Identitetsdannelsen er et så følsomt og mangesidigt forhold, at det er ganske umuligt at isolere »sprogidentiteten«, »kulturidentiteten« og »ophavsidentiteten«. Først og fremmest er der utrolig mange nuancer i forholdet mellem det enkelte barn og dets nære familie, og store forskelle på hvor nærtagende og selvopmærksomme børn er.

Det er vel klart, at adoptivbarnet lever med risiko for at blive mere usikker på sig selv og at værdsætte sig selv mindre, både i småbarns- og pubertetsalder, men lige så klart er det, at adoptivforældrenes bevidste ønske om at være forældre for et barn fra et andet sted virker i positiv retning.

Under alle omstændigheder kommer sproget og ikke mindst sprogbrugen ind i billedet her. Barnet vil tilegne sig hjemmets

modersmål og dialekt, og jo bedre, desto større sikkerhed og desto mere fortrolighed og samhørighed med hjemmet, subkulturen og hele landets kultur. Men sproget er, som Poul Henningsen sagde det, både »redskab« og »musik«. Som redskab, der bruges til samvær og handling, afhænger det ganske af den tillid, der er i hjemmet, samtidig med at det netop udbygger tilliden, når man tager hianden alvorligt, når man forstår, og når mere og mere kan tages for givet og underforstås. Beherskes sproget som levende redskab i tillid til andre og til en selv, kan det også blive »musik«, – udtryk for følelser og værdier, og altså tilegnet kultur, så barnet er sig selv i og med sproget.

Jeg vil til afslutning blot nævne to ting, der nok bør tages med i betragtning. Det første er, at alles identitet er flertydig i den forstand, at vi på én gang *er* mange »roller«. Og det andet er, at det ikke har mening at tale om børns ret til en identitet. Med mindre vi er helt rablende, *har* vi en identitet, ligesom vi f.eks. har »en virkelighed«. Men måske kunne man tale om den rettighed, at adoptivbørn fra andre bør få støtte til, at deres »ophavsidentitet« omgærdes af tillid fra andre, og dermed af dem selv?

Artiklen var oprindelig et foredrag ved en konference om international adoption.

HANS VEJLESKOV
F. 1935. Professor ved Danmarks Lærerhøjskole. Har blandt andet udgivet »Småbøger om småbørn« I-IV, »Om sprog og tænkning« I-III og redigeret »Småbørnspædagogik«, bind I-III.

Formandens beretning til generalforsamlingen

Lyngby Stadsbibliotek, den 19. maj 1987

Året 1986/87 har været et væsentlig år for sprogets sag. Ikke så meget på grund af en omfattende polemik eller diskussion, som i året 1985, da vi drøftede Retskrivningsordbogen. Den senere tids optagethed af sproget har i højere grad været indholdsbestemt forstået på den måde, at sproget bliver opfattet som bærer af tradition og historie. Det er vigtigt at indlære og fastholde et godt sprog for at forstå, hvem man selv er, og hvor man hører til i en dansk virkelighed. Derfor hører dansk i mere end én forstand til de *grundlæggende kundskaber*, som børn og unge må erhverve sig for at kunne lære alt andet. Denne side af en sproglig forståelse er både politikere, pressefolk og skolefolk i stigende grad opmærksomme på.

Det vi tydeligt mærker i arbejdet for Modersmål-Selskabet er, at vide kredse betragter Selskabet som opinionsdannende. Mange ringer op og skriver til Selskabet for at gøre rede for synspunkter på udviklingen, og mange beder os tage konkrete forslag op. Ofte tænker man ikke så meget på, at Selskabet faktisk er en folkelig forening, alle kan være medlem af. Den opfattelse deler mange virksomheder, organisationer og Undervisningsministeriet, der hvert år giver store midler til Selskabet. Uden denne økonomiske støtte kunne Selskabet ikke udgive sine kostbare bøger.

Publikationer

Vi betragter vore udgivelser som Selskabets vigtigste virksomhed. Herigennem får vi hele befolkningen i tale, og bøger, pjecer og blade kan tages frem igen og igen, når emner skal diskuteres. Selskabet er en landsdækkende forening med én bestyrelse. Vi ville ikke kunne overkomme møder og aktiviteter i lokalområ-

derne, selv om det ville være ønskeligt.

I maj måned 1986 udkom debatbogen »Sproget og datamaskinerne«. Et planlagt seminar på Christiansborg måtte desværre opgives, men bogen har solgt ualmindelig fint, og den benyttes i undervisningssammenhænge på gymnasier, handelsskoler og højere læreanstalter. Flere artikler har været benyttet i andre fagtidsskrifter. Vi har her været tidligt ude og påvist klare sammenhænge mellem den tekniske computerverden og en klar sproglig indsigt.

Årbogen 1986 »Digterne og sproget« var en lidt speciel årbog, idet vi gerne ville benytte redaktionen af denne bog til at komme på talefod med forfattere, der tidligt i Selskabets historie havde skrevet med foragt om vores arbejde med sproget. Det har været vigtigt at vise, at sprogets udvikling også er knyttet til en skabende dimension. Vi håber, at vore medlemmer også har været glade for denne smukke og poetiske bog.

I dette forår er udkommet endnu en debatbog om »Hvor går dansk hen«, nr. 7 i rækken. »Kvali eller trivi?« er titlen, og den drejer sig om en diskussion af dansk i ungdomsuddannelserne, specielt på gymnasieplan. Bogen er nu sendt ud til en række klasser på gymnasier, der vil drøfte bogens synspunkter.

Udsendelsen af medlemsbladet »Sprog og Samfund« er nu kommet i god gænge med fire numre årligt. I stigende grad indkommer breve og kommentarer fra medlemskredsen, og det er just meningen, at disse indlæg skal være med til at præge bladet.

Møder, bestyrelse og repræsentantskab

Der har været afholdt fem bestyrelsesmøder, overvejende på Christiansborg, hvor vi låner lokaler.

Ind i bestyrelsen er trådt forfatteren Bodil Steensen-Leth, der afløser Jan Pilegaard-Hansen, der døde sidste efterår.

Vi har holdt møde med repræsentantskabet i februar i år i forbindelse med udgivelsen af debatbogen. Vi har været særdeles glade for den inspiration, vi oplever i samtalen med de medlem-

mer af repræsentantskabet, der trofast deltager – også her i generalforsamlingen.

For første gang prøvede vi i oktober 86 at holde et medlemsmøde. Museumsinspektør Inge Nørballe havde inviteret Selskabet til at holde møde på Bakkehuset, og det blev arrangeret af Gerda Leffers med forfatteren Rune Kähler som taler om »Inspirationens kilder«. Mange mødte op, og vi har virkelig glædet os over, at det kunne lade sig gøre. Vi følger gerne initiativet op, hvis nogen har gode idéer.

Praktiske oplysninger

Medlemstallet er ret uforandret omkring de 1100. Det er åbenbart det antal, der nogenlunde selvfølgeligt er Selskabets basis. Sekretariatet er flyttet til Vordingborg, hvor Poul Hansen har sekretær-hjælp fra Torben Stage.

Tak til

Rasmus Bjørgmose, der er redaktør på Sprog og Samfund, til Michael Blædel, der tager sig af bøgerne, til Niels Alsted, der samler udklip fra dagbladene – og tak til Ellegaard-Frederiksen, der er grafiker på bøger, blade og folderen, der er rettet i år.

Tak til pressen, ikke mange foreninger har en bevågenhed som os.

Tak til Lars Pedersen, der i år forlader bestyrelsen.

Modersmålprisen 1987 til fru Rachel Rachlin

Baggrunden for tildelingen af Modersmålprisen 1987 er Selskabets ønske om at belønne det at fortælle. Flere medlemmer har foreslået, at Selskabet skulle give prisen til en mor og bedstemor, der har været en god fortæller for børn og børnebørn.

Valget er faldet på fru Rachel Rachlin, der gennem sin bog »16 år i Sibirien« og sine foredrag har vist, at den personlige historie bliver almen, når den berettes med fortælletalent, intensitet og en sprogsans, der er sjælden. Sammen med sin ægtefælle Israel Rachlin har Rachel Rachlin i alle årene fortalt for børnene. Den mundtlige fortælling er så senere i Danmark og på dansk blevet til bogen om deportationen til Sibirien. Ægtefællerne har en ny beretning på vej, der udkommer til oktober på Gyldendal. Den kommer til at hedde »Skæbner i Sibirien«, og den bliver kortere, separat fortalte historier om mennesker, de mødte.

Trods en kompliceret og ofte ubegribelig skæbne som barn af Europas nyere historie har fru Rachlin fået dansk som modersmål, og hendes eget sprog i tanker og drømme har vedholdende været dansk.

Rachel blev født i Liverpool sammen med en tvillingebror i 1908. Forældrene kom fra Hviderusland, og faderen døde kort tid efter fødslen, hvorefter moderen flyttede til København, hvor en bror boede. Rachel var 8 måneder og voksede op som københavner i en toværelses i Ryesgade.

Der er nær familie i Tyskland, og Rachel besøger allerede i 1930 Berlin og lærer at tale tysk flydende. Det er baggrunden for mødet med Israel Rachlin i Tivoli i maj 1934. Israel er forretningsmand fra Lithauen, hvorfra de i 1941 bliver hentet af sovjetrussiske soldater.

Sproget i hjemmet har været tysk, og hverken Israel eller de

tre børn Schnerur, Henrietta eller Samuel kan et ord dansk, da de ankommer til Langelinie i juli 1957.

Det var ikke meget, familien vidste om Danmark og livet i Vesten, da det i 50'erne viste sig muligt at komme tilbage til Danmark. Efter de mange år kunne meget være forandret; men alligevel har det været klart for familien, at hvis muligheden skulle vise sig, så var Danmark stedet, også fordi her var Rachels familie endnu levende, modsat tilfældet med Israels slægt i Lithauen.

Rachel Rachlin havde læst H. C. Andersens Eventyr i russisk oversættelse for børnene, og hun havde lært dem forskellige danske børnesange; men ellers kendte de ikke noget til dansk sprog og kultur. Det tog iøvrigt nogen tid for familien at vænne sig til den danske mentalitet. »Her i Danmark lever hver sit eget liv«, sagde deres venner. Det er familien Rachlins opfattelse, at jo bedre folk har det materielt, desto mindre synes de at have brug for andre mennesker. Aldrig har de savnet en eneste dag i Sibirien; men nok de venskaber og den hjælpsomhed, der bar over de hårde dage.

Rachel Rachlin har altid læst op for børnene både fortællinger og eventyr, og hun har genfortalt aften efter aften nogle af de historier, som børnene kendte i forvejen. De havde en leg med at sidde foran ovnens åbne ild og kikke ind i flammerne og gløderne. Her pegede børnene på forskellige figurer i ilden, og moderen blev bedt om at fortælle og fortælle.

Rachel Rachlin har arvet evnen til at fortælle fra sin moder, der kunne berette fra sine glade ungdomsdage i en landsby nær Vitebsk, hvor Chagall var født. Bøjet over symaskinen sang moderen sine sørgmodige jiddische sange. Det at fortælle bandt familien sammen i en fælles bevidsthed om at tilhøre en slægt og være en del af et, ja flere folks historie. På en vis måde er familien Rachlin selv skaber af historien.

De viser gennem deres stærke personligheder og deres bevidste holdning til sprog, historie og tradition, at det er muligt at

overleve og finde muligheder, hvor andre ville give op. Der udstråler en ansvarlighed over for sammenhænge i ethvert billede, der tegnes af familiens hverdag i Sibirien: nok tilgive og forstå, men aldrig glemme, hvor man kommer fra.

Det vi i Modersmål-Selskabet i særlig grad vil belønne med prisen i år er *det mundtlige sprog* og *evnen til at fortælle.*

Det mundtlige sprog er det første sprog, det oprindelige sprog, og det sprog som børn lærer ved at *lytte og efterligne.* Derfor er det så vigtigt at fortælle for sine børn, læse op og tale med dem undervejs. I dette sammenspil mellem mor/far og måske bedstemor/bedstefar og børn/børnebørn bliver modersmålet til i en indlæring uden kritik. I et kærligt og muntert fællesskab bliver sproget til en del af barnets personlighed.

Fru Rachel Rachlin er et levende bevis på, at det kan lade sig gøre at fastholde sprog, kultur og tradition i en mundtlig fortællekunst, der rækker over generationer og geografiske forskelle. Det er det, vi i dag gerne vil sige Dem tak for og belønne Dem for ved overrækkelsen af Modersmålprisen for 1987.

De har sammen med Deres familie vist, at et menneske er mere end ét menneske, og det enkelte menneskes historie er en del af en fælles historie. Deres beretning og eksempel er med et Karen Blixen udtryk »tæremønt til trange tider«.